

MİKROBAKTERİ GAZETESİ

100. YILA ARMAĞAN

Ey Aziz Atatürk!

Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti çatısı altında, 92 yıl boyunca bilimin ışığında, tıp biliminin geliştirilmesine ve sağlığın korunmasına adanmış bir topluluk olarak, emanetiniz Türkiye Cumhuriyeti'nin aydınlık yarınlarına katkıda bulunmanın gururunu yaşıyoruz. Yolundayız Atam!

Türk Milletine bıraktığın eşsiz miras olan Cumhuriyetin 100. yılında, bağlılığımızı ifade etmek için, Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Yönetim Kurulu ve Mikobakteri Çalışma Grubu olarak huzurundayız.

TEVFIK SAĞLAM

REFİK SAYDAM

TÜRKAN SAYLAN

"Vatan İçin Yaşamış Bir Ömür"
Prof. Dr. Ahmet BASUSTAAGLU'nun kaleminden.

"Dr. İbrahim Refik Saydam'ın Hayatı"
Prof. Dr. Hulya ŞİMŞEK sizler için yazdı.

"Her Eğitimli Kadınının Bu Cumhuriyete Borcu Var"
Prof. Dr. Gonül ASLAN'ın gözünden.

EDEBİ METİNLERDE TÜBERKÜLOZ

Prof. Dr. Sedef GÖCMEN sizler için kaleme aldı.

TÜBERKÜLOZUN TARİHİ

Prof. Dr. Barış OTLU sizler için derledi.

Atamızın Huzurunda

Ey Aziz Atatürk;

Mikrobiyoloji Cemiyeti çatısı altında, 92 yıl boyunca bilimin ışığında, Tıbbi Mikrobiyoloji biliminin geliştirilmesine ve sağlığın korunmasına adanmış bir topluluk olarak, emanetiniz Türkiye aydınlık yarınlarına katkıda bulunmanın gururunu yaşıyoruz.

Yolundayız Atam!

Cumhuriyet

Büyük Önderimiz, ilkelerin ve vizyonun gelecek nesillere sonsuza dek ilham kaynağı olmaya devam edecektir. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti olarak ülkemizi bilimin ışığında aydınlatma sürdüreceğimizi taahhüt ediyoruz.

Türk Milletine bıraktığın eşsiz miras olan Cumhuriyetin 100. yılında bağlılığımızı ifade etmek için huzurundayız. Aziz Atam, açtığın yolda gösterdiğin hedefe bilimin rehberliğinde yürümeye ve ülkemizi daha da ileriye taşımaya kararlıyız. Eserlerinizin, devrimlerinizin, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yılmaz bekçileriyiz.

100 Yaşında

İstiklal ve istikbalimizin kurucusu Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, sizi ve yol arkadaşlarınızı saygı, şükran ve özlemle selamlıyor, sizleri rahmet ve minnetle anıyoruz.

Aziz hatıranız önünde saygıyla eğiliriz.

EDİTÖRÜN GÖZÜNDEN

Bu yıl Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. Yılı...

Bu yıl kadim bir milletin yetiştirdiği dünyadaki en büyük liderin yine bu millete kendi adıyla kurarak hediye ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı...

Aydınlanmanın, eğitimin ve bilimin ışığında yeni ufuklara açılmanın başlangıcının 100. Yılı...

Kadınlara verilen değerin ve hakların başlangıcının 100. Yılı...

Bu Cumhuriyeti kuran Ulu Önderimizin tüm çabalarının nihayetinde zafere ulaşmasının 100.Yılı...

Bu yüzyıla neler sığdığını anlamak için, tarihimizi ayrıntıları ile tekrar tekrar hatırlamak gerekir.

Ulu Önderimizin fikirlerini içselleştirerek, yeni ufuklara doğru yol almak için gereken enerjiyi ve umudu nasıl bulacağımızı daha iyi anlayabiliriz.

Cephede verilen ölüm-kalım savaşı ile elde edilen büyük başarının devamı ve kalıcılığı için; sağlık, eğitim ve ekonomi gibi birçok alanda da aynı savaşın verilmesi gerektiği inancıyla, bu yüz yıllık süreçte hemen her konuda çok önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Tıp alanındaki gelişmeler ise Atamızın bize emanet ettiği Cumhuriyet mirası sayesinde, en gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmıştır.

Çalışma alanlarımda yaşanan gelişmeleri düşününce oldukça çarpıcı başarılarla imza atıldığını söyleyebilirim. Örneğin, Dr. Refik SAYDAM, yoktan var edilen bir sağlık ordusuyla koruyucu sağlık hizmetlerini geliştirerek verem, sıtma, tifüs, trahom, su ve besinlerle bulaşan hastalıklar ile mücadelede gurur verici başarılar kazanılmasını sağlamıştır.

1950'li yıllarda Hıfzıssıhha Enstitüsünde tifo, dizanteri, kolera, veba, meningokok, stafilokok, boğmaca, brusella, influenza, BCG, difteri, tetanoz, streptokok (kızıl), karma aşılar, tifüs, kuduz ve çiçek olmak üzere 17 farklı tip aşı üretilmesi başarılmıştır.

Cepheden cepheye savaşlarda koşarken hayatını salgın hastalıklarla mücadeleye adayan Prof. Dr. Tevfik SAĞLAM hocamız 1927 yılında İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti'ni 1948'de Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği'ni kurmuş, veremle mücadelede dünyaya örnek başarılarıyla 1950'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından "Yakın ve Orta Doğu Uluslararası Verem Savaşı Merkezi" başkanlığına getirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın dermatologlarından Prof. Dr. Türkan SAYLAN ise tıp fakültesi öğrencilik yıllarında lepra hastalarının gördüğü muameleden etkilenerek hayatını lepra ile mücadeleye adanmış, ülkemizde lepra ile mücadelenin simge ismi olmuştur.

Tıp dünyasında ve özellikle de mikrobiyoloji alanında kat edilen bu büyük başarının ve günümüze olan etkisinin daha iyi anlaşılması ve genç kuşaklara aktarılması çok önemlidir.

Cumhuriyetimizin kurucuları arasında yer alan Dr. Refik SAYDAM aynı zamanda Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti derneğimizi kurarak bizlere emanet etmiştir.

Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Mikobakteri Çalışma Grubu olarak, Cumhuriyetimizin 100. Yılı şerefine, bu anının özel bir şekilde hatırlanması için Mikobakteri Gazetesi'nin ilk sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Prof. Dr. Gönül ASLAN

VATAN İÇİN YAŞANMIŞ BİR ÖMÜR; ORD. PROF. DR. TEVİK SALİM SAĞLAM

27 Mayıs 1882'de İstanbul'da başlayan, "Sürekli çalışmak-Sürekli yaratmak- Sürekli hizmet" ile geçen ve 11 Temmuz 1963'de yine İstanbul'da sona eren seksen bir yılı bulan ve her dakikası vatan ve insanlık yararına geçirilen bir ömür.

4 Aralık 1903'de, Gülhane kapısından genç bir stajyer olarak girdi. Stajyer, asistan, başasistan, hoca ve başhekim, komutan olarak; kendi deyimiyle, ömrünün en güzel ve en zevkli zamanlarını Gülhane'de geçirdi.

Ömrü boyunca vatan, ilim ve insana olan bağlılığını korudu. Hayatının sonuna kadar Gülhane'nin bütün gelişimini yakından takip etti. Gülhane tarihinin başlangıç dönemini yaşamış birkaç kişiden biri olan Tefik SAĞLAM, "Ben her vakit Gülhane'deyim, Gülhane'de kalacağım, çünkü insan Gülhane'ye bir defa girer fakat ondan hiçbir vakit çıkmaz ve çıkamaz." (1927) demiş bir Gülhane aşığıdır.

Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Türk Ordusu'nun sağlık hizmetlerine bizzat katılmış, yönetmiş, bulaşıcı hastalıklarla savaşı planlamış ve uygulanmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin başlangıcı ile üniversite hocalığı ve verem savaşı için dünyaya örnek olacak çalışmalara imza atmıştır.

Tefik SAĞLAM son yüz yılda Türk milletinin yarattığı ciddi ahlak, ilim, karakter örneklerinden ve özellikle Balkan ve Kafkas cephesindeki yaptıkları ile kahraman sıfatını askerliğin de ötesinde hak etmiş bir doktor, bir asker ve bir hocadır.

Vatan için düşünmeden kanını ve canını vermenin vatanseverlik ölçüsü olarak yetersiz kaldığı günümüze göre, Tefik SAĞLAM kendi çağının ötesinde bir vizyonerdir. Pozitif ilmin dünyamızı yönettiğine şüphe olmayan bu çağda; benliğini bilgiyle dolduran ve bu bilgiyi cömertçe, son damlasına kadar vatani ve insanları yararına harcayan Tefik SAĞLAM bu özellikleri; dünya imrenerek izlerken özgürlük mücadelesi veren bir milletin savaş ve kuruluşunda; mesleği, kişiliği ve kahramanlığıyla bütünleştirerek yer almış bir vatanseverdir.

27 Mayıs 1882'de doğdu. Annesi çok küçük yaşta, henüz ilkokulu bitirmeden önce öldü, babası öldüğü zaman Tıbbiye'nin üçüncü sınıfında öğrenciydi. Ailesinden aldığı eğitim, görgü ve gelenekler karakterinin, kişiliğinin yapı taşlarını oluşturdu ve okul dönemi bu sağlam temeller üzerine oturdu.

Tefik Salim'in, istibdat devrine rastlayan eğitim dönemi ülkenin bin bir zorlukla çalkalandığı talihsiz yıllardı. İmparatorluk dağılıyor, Balkanlar isyanlarla kavruluyordu. Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu siyasi karmaşaya karşın, bilim ve tıp alanında çok önemli gelişmeler yaşanıyor. Koch'un çalışmalarının mikrobiyolojide yeni bir dönem açtığı, Pierre ve Marie CURİE'nin Nobel Ödülü'nü aldığı 1903 yılının 3 Eylül günü yüzbaşı rütbesiyle 2001 numaralı doktor diplomasını aldı.

Prof. Dr. Ahmet BAŞUSTAOĞLU

Asistanlık dönemi önemli başarılarla doludur. Yeni bulunan frengi mikrobunu ülkede ilk gösteren, menenjitli hastalarda belkemiğinden su alma yöntemini Türk hekimliğine yerleştiren, sıtma ve kan hastalıklarıyla ilgilenip birçok yenilikler ortaya koyan Tefik Salim; Gülhane'nin modern ve genç bilim insanı hocası Süleyman Numan'ın vazgeçilmez yardımcısı, bilgi ve araştırmaya doymayan bir asistan oldu. 1904 yılında "Serririyet ve emrazı dahiliye ve kimyayı fizyopatoloji'de bilhassa liyakat etmiştir." kaydıyla pekiyi derecede uzmanlık belgesini aldı.

Tefik Salim eşi Naile Vesile hanımla 22 Mayıs 1919'da evlendi. Naile Vesile Hanım İstanbul'da köklü bir aile olarak bilinen, ataları Osmanlı sarayında Hazinekarlık yapan Merter ailesinin kızıydı. Padişah, bugün Bakırköy'de Merter mahallesi olarak bilinen Haznedar bölgesini aileye tımar olarak vermiş, ailenin kurduğu Haznedar Çiftliği yüzyıllarca bölgede örnek bir yer olmuştu.

Tefik Salim'in Naile Vesile hanımla evliliği 25 yıl sürdü ve 1943'de eşini kaybetti. Naile hanım evliliği boyunca eşine destek olmuş, her ortamda onu temsil etmiş tam bir İstanbul hanımefendisiydi. Mustafa Kemal'in siyasi pasaport çıkartılmasını bizzat emretmesiyle, birçok uluslararası toplantıda eşinin yanında ülkemizi temsil etti. Naile Vesile Hanım'ın Türk tıp tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Ölümünden sonra Tefik SAĞLAM Paşa kalan mirasını, Verem Savaş Derneği'ni kurarak buraya bağışladı. Miras sayesinde dispanserler açıldı, laboratuvarlar kuruldu ve veremle mücadele çalışmaları yapıldı.

Okul Dönemi

1888'de Peykane Sokak Üçler Okulu'nda ilköğretime başladı fakat öğrenimini Nahilbent Okulu'nda tamamladı. 23 Mayıs 1891'de Soğuk Çeşme'deki Askeri Rüştiye'ye girdi. Rüştiyeyi tamamladıktan sonra yakın arkadaşı Saim'le baş başa verip askeri hekim olmaya karar verdiler ve babasının desteğiyle 2 Nisan 1894'de Çengelköy Tıbbiye İdadisi 'ne başladı ve sınıfının 13'üncüsü olarak mezun oldu ve Sarayburnu Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye Okuluna geçti.

Birkaç arkadaşı ile birlikte (6 Mart 1898) Tıbbiye elbiselerini giyip, kılıcını kuşanmış olarak "Mektebi Tıbbiye-i Şahane" 'ye başladı. Askeri Tıbbiyeli batı ile doğunun farkını bilen ve geri kalmışlığımızın derin acısını duyan insandı. Bu nedenle Tıbbiye Mektebi vatanseverliğin, hürriyet aşkının, doğu zihniyetinden kurtulma, ilerleme, bir an önce yüksek

medeniyet seviyesine ulaşmış memleketlere erişme düşüncesinin bir yuvası olmuştur.

1898'de Rieder Paşa'nın yönetiminde kurulan ve ülkeye yeni bir tıp anlayışı getiren Gülhane, Tıbbiye camiasında önce bir düşmanlık uyandırmıştı. Bilmedikleri görmedikleri Gülhane'yi hiç sevmiyor, cephe alıyorlardı. Tevfik Salim Tıbbiye 'deki imtihanları başarıyla verip 2 Eylül 1903'de (Padişahın tahta çıktığı gün) sınıf üçüncüsü olarak diplomasını aldı ve Tabip Yüzbaşı rütbesiyle Gülhane'ye başladı.

Tevfik Salim asistanlık eğitimi sonrası, 1906'da Tıp Fakültesi'nde sınavla Süleyman Numan'ın yanına poliklinik asistanı ve daha sonra laboratuvar şefi oldu ve 1903'ten 1914 senesine kadar 11 sene onunla çalıştı.

Tevfik Salim Süleyman Numan hakkındaki düşüncelerini şöyle yazmıştı: *"Gülhane'de geçen genç hekimlik hayatımın zevk ve heyecanı içimde hala bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Gülhane deyince hayalimde ilk beliren sima Süleyman Numan'ın asil çehresidir. Şu anda ona karşı minnet hislerimi ifade için söz bulamıyorum. Ruhu şad olsun. Onun yanında stajyer, asistan, başasistan ve laboratuvar şefi olarak on sene ve ilk Cihan harbinden yine onun emri altında büyük bir ordunun sıhhiye reisi olarak dört yıl çalıştım. Ve benim için baha biçilmez bir nimet ve bahtiyarlık olmuştur. Meslek hayatımda ufak bir başarımla olduysa bunu kendisinden aldığım feyz ve terbiyeye borçluyum."*

Balkan Harbi Hatıraları (1912-1913)

Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına konmak için sabırsızlanan Avrupa devletlerin teşvikiyle, Rumeli bir barut fıçısı haline gelmişti. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Çok geçmeden Balkan Harbi başladı. Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan'ın Makedonya'yı almak için yaptıkları ittifaka Yunanistan da katılmış ve Osmanlı Hükümeti, 3 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'la ve 5 Ekim'de Yunanistan'la savaşa girmişti.

Sefer hazırlığı on gün kadar sürdü. İstip Redif Fırkası'na gitme emrini aldı ve 18 Ekim 1912 Perşembe günü kabile halinde Sirkeci'den yola çıktılar. Sırp ordusunun Pirlepe boğazına dayandığı, 15. Fırka'nın geri çekilmesiyle cephenin bozulduğu haberi geldi.

Yollar yaralılarla doluydu. Soğuk ve kar altında Doktor Nafiz Bey'le birlikte altı saat yürümek zorunda kaldılar. Ulaştıklarında donmak üzereydiler. Hastaneye ulaştıklarında yorgunluk ve soğuktan perişandılar. Tevfik Salim, 10 Kasım'da Menzil Başhekimisi Salih Bey'i görmeye gittiğinde, hekim ihtiyacı nedeniyle Manastırda kalması emrini aldı. Ordu Yanya'ya doğru çekilme kararı aldı. Askeri birlikler birer birer Manastır'ı terk ediyorlardı. Doktor Abdullah'la birlikte hastalarıyla kaldılar. Telaş ve korku içindeki hastaları sakinleştirmeye çalıştılar. 19 Kasım'da kiliseler çanlarını çalmaya başladığında Belediye Reisi ve Müftü teslim olmak üzere Sırp Komutanına gittiler.

İşgal başladığında istek üzerine hastaneyi boşaltıp hastalarını İdadi Mektebi Hastanesi'ne naklettiler ve Bulgar Mektebi'ni Sırlara teslim ettiler. Sırp Komutan Corçoviç Cenevre

Antlaşması uyarınca Türk sağlık personelinin serbest olduğunu, işi biten personelin memleketine dönebileceğini söyledi. Oluşan kabile 2 Aralık'ta yola çıktı. Tuna köprüsünü geçip Macaristan topraklarına girdiklerinde, bir buçuk ay süren korkunç felaketten canlarını kurtarmışlar ama asırlarca sahip olduğumuz koca bir ülkeye veda etmişlerdi.

Tevfik Salim Harbiye Nezaretine Sağlık İşleri Başkanı Besim Paşa'yı görmeye çağırıldı. Besim Paşa Çatalca Cephesi'nde uzman doktorlara ihtiyaç olduğunu söyleyerek oraya gitmelerini emretti. Tevfik Salim Karaburun sıhhiye bölümü hekimliğine gönderildi.

Bir hastanın bütün vücudunda kızamığa benzer döküntüler görüp hastalığın tifüs olduğunu anladılar. O zamana kadar hiç tifüs görmemişlerdi ama klinik tablo şüpheye yer vermeyecek kadar açıktı. Bütün hastaneyi kontrol edince dört vaka daha buldular. Hemen bir karantina çadırı kurup hastaları naklettiler. Hastaneye yeni hasta kabul etmiyor ve geriye hasta göndermiyorlardı. Çok geçmeden Tevfik Salim de vücudunda kırıklık hissetmeye başladı. 18 Mart'ta ateşi 39°C'ye yükseldi ve döküntüler başladı. Doktor arkadaşları hemen İstanbul gönderilmesine karar verdi. Çağaloğlu'ndaki evine nakledildi. Hastalığı çok ağır geçti. Dalgın ve halsizdi. Ateşi 14 gün sürdü ve ancak bir ay sonra sokağa çıkabilirdi.

Tevfik Salim iyileştikten sonra Haydarpaşa Hastanesi Üçüncü İç Hastalıkları Kliniği'nde bu konuyu incelemeye, aydınlatmaya karar verdi. Bütün hastalarda kan kültürü, aglütinasyon, lökosit sayımı gibi testleri yaptılar. Bu sırada Neşet Ömer kendi kliniğinde yatan hastaları tifo diye takdim ediyor, bakteriyoloji 'ye etki ederek bu vakaların orduya tifo diye bildirilmesini sağlıyordu. Yeterli miktarda doküman topladıktan sonra fakülte dekanından izin alarak, Tıp Fakültesi büyük konferans salonunda "tifüs" konusunda bir konferans vereceğini duyurdu. Karşıt görüştekiler dahil herkesi davet etti. Neşet Ömer haksız olduğunu anladığı için konferansa gelmedi. Herkes dinlemeye gelmişti. Tevfik Salim vakaların klinik, serolojik özelliklerini iyice açıklayarak tezini savundu. Sonunda çok alkışlandı ve karşıt görüştekilerden kimse söz almadı. Haydarpaşa Hastanesi o günden sonra bu tip vakaları tifüs diye bildirmeye başladı.

3. Ordu Sıhhiye Reisliği (1915-1918)

Dünya Harbinde, bundan günü gününe tam 25 sene evvel, Kafkas Cephesi 3. ordu sıhhiye reisliğine tayin olundum. 32 yaşında genç bir sıhhiye subayı olarak yüklendiğim bu ağır iş başında 3,5 sene kaldım. Bu hayatımın en mesut devresidir. Orada çok şey gördüm ve çok şey öğrendim.

Erzurum önünde müthiş bir kış ortasında, -32°C soğukta çarpışan orduda Türk askerini tanıdım. Sivri Gediğinde mekkaresiz kalan taburunu sargısız ve ilaçsız bırakmamak için, bir bohça içine doldurduğu ilaçları binek hayvanına yükleterek yanında kendisi yaya giden, ellisini geçmiş bir tabur hekiminin sakin ve mütevazı çehresinde Türkün hakiki simasını seçtim. Bunlar büyük felaketten sonra İstiklal Harbini yapacak milletin evlatları idi.

3. Ordu'da Türk sıhhiye subayı; hiçbir yabancının yardımı olmadan, sırf kendi kafasıyla, kendi eliyle, çok büyük işler gördü ve adeta gayri mümkünü yaptı.

14 Mart 1940, Perşembe

Tevfik SAĞLAM

Prof. Dr. Tevfik SAĞLAM'ın "Büyük Harpte 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet" kitabının giriş bölümünden alınan bu sözler, kısa ama çok anlamlı bir şekilde, onun 3. Ordu askerlerine ve sıhhiye subaylarına karşı olan duygularını dile getirir.

Birinci Dünya Savaşı patlayınca, 3 Ağustos 1914'te hemen genel seferberlik ilan edildi. İngiltere ve Rusya Osmanlıya savaş ilan etti. Çanakkale Boğazının geçilerek İstanbul'un işgaline karar verildi. Seferberlik ilanı ile savaşın başlaması arasında yaklaşık 3-4 ay süre vardı. Bu süre, hazırlık için bütün sağlık teşkilatına paha biçilmez bir zaman sağladı. Bu dönemde Tevfik Salim Birinci Kolordu Hıfzıssıhha Müşavirliği'ne tayin edildi.

Tevfik Salim'i Harbiye Nezaretine çağıran Mahmut Kamil Paşa; "Üçüncü Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa Erzurum'da tifüsten vefat etti. Beni Üçüncü Ordu Komutanı yaptılar. Acele hareket edeceğim. Benimle gelir misin?" dedi. Tevfik Salim; "Emredersiniz, hazırım" diye cevap verdi. Paşa'nın; "Fakat seni oraya sıhhiye reisi olarak götürmüyorum. İbrahim Tali Bey sıhhiye reisidir. Onun kalmasını rica edeceğim, onunla çalışacaksın" açıklamasını da, "Memnuniyetle" diye cevapladı.

Seferberlik başlangıcından harp ilanına kadarki üç aylık sürede 3. Ordu'da bölgenin dağınıklığı ve araç eksikliğinden dolayı yığınaklar güç yapılabilmiş, eksikler tamamlanamamıştı. Sağlık teşkilatı son derece yetersizdi. Ordunun hasta yatak mevcudu 4.650 yataktan ibaretti. Hasta nakil organizasyonu yoktu. Kıtalar hastalarını kendi vasıtaları ile civar hastanelere göndermek zorundaydı. 5 Ekim 1914'de, mevcut 234 doktorun çoğu kıtalardaydı. Aynı dönemde, kış ve sefalet sonucu hastalıklar artarken, tifüs ve geri gelen ateş salgınları da başladı. Sefalet bütün dehşeti ile meydana çıkmıştı. Erzurum'da 5.000 hasta için 29 doktor vardı. Bunların bir kısmı da idari işlerde çalıştığından 250 hastaya bir doktor düşüyordu ve mevcut doktorların birçoğu yatağa serilmişti.

17 Şubat 1915 akşam saat altıda, Komutan Mahmut Kâmil Paşa ile birlikte oldukça kalabalık bir karargâh heyetiyle Haydarpaşa'dan özel bir trenle hareket ettiler. 9 Mart 1915'te, Erzurum hükümet konağında 3. Ordu Sıhhiye Reisi İbrahim Tali Bey'le görüştüler. Komutan görevinde kalmasını rica etti ve Tevfik Salim'in onun emrinde çalışacağını söyledi. Fakat İbrahim Tali Bey kabul etmedi. Salonun bir köşesine çekilip Tevfik Salim'e ordu'nun sağlık durumu hakkında kısa bir açıklama yaptı. Ordunun tek bir seyyar etüvü olduğunu, onun da cepheye gönderildiğini öğrendi. Devir teslim işlemi bu kadarla kaldı ve Tevfik Salim 14 Mart 1915'te resmen Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliğine atandı. 10 Mart 1915'de Erzurum Hastanesi'ni ilk gezdiğinde, şahit olduğu perişanlık karşısında irkildi. Ateşler içinde yatan subay ve erlere

bakacak insan yok denecek kadar az, hastalıktan yeni kalkmış hekimler şaşkındı.

İlk işi orduda sağlık istihbaratını düzenlemek, durumu kavramak ve her an bilgi altında tutmaya çalışmak oldu. Hastalıklar, bilhassa tifüs ve Humma-i racia, birçok doktor ve eczacının hayatına mal olmuştu. Kurtulanların çoğu henüz nekahette veya hastalığın etkisiyle zayıf düşmüş durumdaydı. Mart ortalarında 3. Ordu'da doktor mevcudu 194 sağlıklı, 42 hastanede yatan, 12 nekahatte ve 7 hava değişiminde toplam 255 doktordan ibaretti.

Orduda 5 büyük salgın vardı: Tifo, lekeli tifo (Tifüs), Humma-i racia (Geri gelen ateş-Borrelia recurrentis), dizanteri ve kolera. Bir ayda bu hastalık vakalarının toplamı (8.381) bütün hasta girişinin %21,6'sını, ölüm (3.288) genel ölümün %35,5'ini teşkil ediyordu. Tifüs'te ölüm %53, tifoda %52,6, Humma-i racia'da %29, dizanteride %37,6'ydı. Tifüs vakalarının aslında daha fazla olduğu; tifo vakalarının büyük kısmının hemen hepsinin tifüs veya Humma-i racia olduğu bir gerçektir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye hastalıklardan ölümlerin, savaşarak ölenlerden daha fazla olduğu tek ülkedir. Bu savaşta asker ve görevli olarak orduya katılanların üçte biri hastalıklardan ölmüştür. Dahası silahlı altına alınan gençlerin yalnızca %10-20'lik kısmı evlerine geri dönebilmişlerdir.

Tevfik Salim durumu şöyle anlatıyor;

"Sarıkamış muharebesinde üzerinde durulması lazım gelen mühim bir nokta şudur: Bu büyük işe girilirken sıhhi hizmete hiçbir kıymet ve ehemmiyet verilmemişti. Yukarıda tasvir ettiğim levha bu ihmalin acı cezasından bir sahnedir. Yalnız ileri değil, bilhassa geri sıhhi teşkilatı geniş ve kafi bir ölçüde hazırlanmadan bir yığınak ve harp yapmanın şaşmaz ve affetmez cezası her vakit bu olmuştur ve bu olacaktır. Ordunun sıhhi hizmetinin idaresi yükünü üzerine olan büyük sıhhi makamların ve bütün ordunun sevk ve idaresi mesuliyetini yüklenen komutanların cezası çok ağır olan bu hataya düşmemek için bu geçmiş faciaları daima göz önünde tutmaları lazımdır."

Tevfik Salim'in tespit ettiği en önemli etken; hastanelerin çoğunda enfekte ve bitli hastaların, daha iyi ve farklı nedenlerle yatan hastalarla aynı ortamda tutulmalarıydı. Özellikle, salgın halinde olan tifüs ve geri gelen ateşin bitle bulaştığını biliyorlardı. Mücadele gerekiyordu fakat malzeme sıkıntısı vardı. Yeterli sayıda yatak, karyola, pamuk, sargı bezi, alkol gibi temel sıhhi malzeme ve aşı yoktu. Komuta heyeti ve Süleyman Numan Paşa'nın desteğiyle bu sorunları teker teker aşmaya çalıştılar.

Tevfik Salim'in elinde ilaç ve aşı yoktu ama İstanbul'da hocalarından öğrendiği ve Balkan Savaşında edindiği deneyimlerinden edindiği yöntemler vardı. Öncelik halk sağlığı şartlarını sağlamaktaydı. En büyük salgınlar olan lekeli tifo (tifüs) ve Humma-i racia bitlerle, kolera ve dizanteri kirlenmiş sularla bulaştığına göre yapılması gereken belliydi. Önce kurumlarında çalışanları bilinçlendirmek ve bilgilendirmek gerekiyordu ama bölge çok geniş ve haberleşme olanakları çok kısıtlıydı. Bu nedenle yukarıda anlatıldığı gibi tüm bölgeyi karış karış dolaştı. Mevcut bütün

hastane, istasyon, cankurtaran, temizleme evlerini elinden geldiğince gezdi. Bir şehir, kasaba veya köyde 3-4 günden fazla kalmayarak daha çok yeri düzeltmeye çalıştı. Hepsini denetledi, gerektiğinde görevli doktorlar ve personeli hapse atmaktan çekinmedi, gerektiğinde ödüllendirdi. Mevcut ve yeni oluşturulacak hastaneler ile sıhhiye istasyonlarının tamamında salgın hastalıkların özellikle bitle bulaşanların önlenbilmesi için mutlaka bir düzenleme yapılması gerektiğini düşündü. Askerin günlük yürüme mesafesi olan 13-15 kilometrede bir sıhhiye istasyonları kurulmasını sağladı. Her sıhhiye istasyonunda mutlaka hamam ve buğu sandığı olan bir temizleme kısmı vardı. Bir sıhhiye erbaşı nezaretinde gelen hastalar hemen istasyon amiri tarafından gözden geçirilir, bitliler temizleme bölümüne sevk edilirdi. Yıkandıktan ve elbiseleri dezenfekte edildikten sonra koşullarına gönderildi.

Çoğu hastanenin kapasitesini arttırıp, temizlik bölümleri kurdurdu. İhtiyaç olan aşılardan, olduğu bölgede üretip uygulanmasını sağlayarak binlerce asker ve sivilin hayatını kurtardı. Temizleme evlerinin ne kadar işe yaradığını anlatmak için, 1917/18 senelerine ait 13 ayda bu evlerde 2.225.262 elbisenin dezenfekte edildiğini ve 2.283.095 kişinin yıkandığını gösteren istatistikler yeterlidir.

Dünya Savaşı'nda 3. Ordu'da tifüse karşı aşı da uygulandı. 1915 Şubat'ında 3. Ordu'ya hareket etmeden önce, oralarda hüküm süren tifüse karşı yapılabilecekler hakkında konuşurlarken Dr. Reşat Rıza (Kor), Tevfik Salim'e kendi düşündüğü tarzda bir aşığı 3. Ordu'da uygulamasını teklif etmişti.

Dünya'da ilk tifüs aşısı 28 Mart 1915'te Hasankale'de bizzat Tevfik Salim tarafından hazırlandı. Kendi istekleriyle dünyada ilk kez Dr. İhsan Arif, Dr. Tevfik İsmail, Dr. Haydar Cemal, Dr. Salahaddin, Dr. Süreyya Ali, Yüzbaşı Zihni, Mülazım İsmail Hakkı, Cemil ve Namık Bey; yani beşi doktor dokuz subay üzerinde uygulandı.

Geç hasta olanların hastalıklarının hafif geçmesi aşının olumlu bir etkisi olarak yorumlandı. Daha sonra aynı yöntemle arkadaşları tarafından, aşağıda detaylı belirtildiği gibi, birçok kişiye uygulandı. 3. Ordu ve İstiklal Savaşı'nda yapılan uygulamalarda aşının zararsızlığı ispat edildi. Erzurum Mevkii Müstahkem erlerinin 110'u aşılandı. Erzurum Kızılay Hastanesi doktorları tarafından 28 Nisan- 19 Haziran 1915 arasında 166 kişi aşılanıp 25 Ekim'e kadar takip edildi. Yalnız bir kişi tifüse yakalandı ve hastalığı hafif geçirdi. Aşı uygulamasında öncelik, temininde güçlük çekilen ve ihtiyaç duyulan sağlık personeline verildi.

Aşı uygulamaları 3. Ordu'yla sınırlı kalmadı. Dr Abdülkadir (Noyan) Bey Bağdat'ta bulunan 6. Ordu'da, Ordu Kurmay Başkanı Kazım Karabekir dâhil 76 subay, 20 hekim ve 20 hastabakıcıyı aşıladı. 6. Ordu Kumandanı Mareşal von der Goltz Paşa ve özel doktoru Oberndorfer aşılamayı güvenmedikleri için reddetti. Aşılananlar hastalanmadığı halde Goltz Paşa ve doktoru Dr. Oberndorfer tifüse yakalanarak Bağdat'ta vefat etmiş, diğer tüm aşılananlar kurtulmuştu.

Türk Ordusu, önce Balkan Savaşı, ardından 1. Dünya Savaşı'nda; Çanakkale ve Doğu Cephesi gibi onlarca cephede, yaklaşık dokuz yıl boyunca, kendinden sayı ve silah olarak kat kat güçlü devletlerle savaşmıştı. Milyonlarca asker silâh altına alındı ve bu askerler yıllarca orduda tutuldu. Zaferlerin yanında başarısızlıklar da yaşandı ama Ordu olağanüstü direnişini her ortamda sürdürmeyi başardı. Türk Ordusu'nun sağlık sınıfı personeli, doktorundan sıhhiye onbaşısına kadar, görevini sadakat ve fedakârlıkla yerine getirdi.

3. Ordu Dönüşü

Mütarekenin en acı günlerinde cepheden dönen ve çalışmaları dillere destan olan Tevfik SAĞLAM, Tıp Fakültesi'nde derslere başladı. Aynı zamanda Süleyman Numan Paşa'nın emriyle Rumeli ve İstanbul Mıntıkları Sıhhiye Müfettişliği görevine de atandı. Terhis edilmiş askerler ve göçmenlerin, Bandırma'dan geçerek İstanbul'a gelişlerinde kullanılacak tren ve vapur istasyonlarında doğabilecek salgın hastalıklarla mücadele ve gerekli tedbirlerin alınmasıyla görevlendirilmişti.

Tıbbiyede öğrencilerin zevk ve heyecanla dinlediği bir dersinde, top sesleri sınıfı karıştırdı. Herkes pencerele doluştu. Kalabalık bir donanmanın limana doğru ilerlediğini gördüler. Mütareke imzalanmış ve düşman gemileri İstanbul'u işgale gelmişti. Koca İmparatorluğun düştüğü hal karşısında hepsini hüznü sardı, gözleri doldu.

Tevfik Salim birden sakin ve bilgi hazinesi bir hocadan vatansever ve cesur bir askere dönüştü. *"Efendiler, ordusu asla mağlup olmamış bir milletin çocuklarısınız, Çanakkale'de aylarca ateş ve ölüm saçan ve sizin büyüklerinizi korkutup yenemeyen, arzuladığı bugüne o yoldan kavuşmayan bu donanmanın, bugünkü kuru gürültüsü sizi telaşlandıramaz ve her halde bu yaygarayı koparanların içindeki hakiki asker ve mert ruhlu olanları sevindiremez"* sözleriyle tepki gösterdi. Öğrencilerin telaşını anında tepki ve direniş duygusuna dönüştürerek dersine devam etti. İstanbul işgal altında ve Türk Ordusu hemen hemen dağılmış bir haldeydi. İleride Türkiye'nin bir ordusu olup olamayacağı bile belli değildi.

Fakülte'deki öğretim hayatı uzun sürmedi. Mustafa Kemal Samsun'a çıkmış, Kurtuluş Savaşı bayrağını açmış ve memleket çocuklarını kendi safında göreve çağırıyordu. Kısa süre içinde Gülhane öğretim üyelerinin tamamına yakını Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Tevfik Salim 19 Ekim 1921'de İnebolu üzerinden Anadolu'ya geçip, yıllarca kahramanlıkla savunduğu vatanın Kurtuluş Savaşı'nı yapanlar arasına katıldı.

İstanbul'un geri alınmasıyla birlikte Gülhane'de askeri doktor eğitimine devam etti. Bu dönemdeki Gülhane hocalarının hepsi, Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu'da önemli sağlık görevlerinde bulunmuş, en iyi askeri doktorlardı. Klinik öğretimin yanında genç askeri doktorlara en iyi eğitimi verebilecek bilgi, tecrübe ve birikime sahiptiler.

Kendine teklif edilen Askeri Sağlık Başkanlığı görevini hemen kabul etti. Bütün başarılarının ardındaki prensibine uyarak, büyük sorumluluk yükleyen bu görevden de en iyi sonucu

almak için, düşündüğü programı en kısa zamanda hazırlayarak Başkomutana sundu. Ankara'da Sarı Kışla Mevki Hastanesi'nde (Bugün Dışkapı'da bulunan Mevki Asker hastanesi) dâhiliye uzmanı olarak göreve başladı. Savaş sonuna kadar hastalarının müşahedelerini kendi alarak, vizitelerini yaparak, örnek herhangi bir doktor gibi zevkle çalıştı. Bu davranışı, Kurtuluş Savaşı sonunda İstanbul'a döndüğü zaman, Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi Müdürü olarak da büyük başarıya ulaşmasını sağladı. Bu inanış ve iradeyle bütün Gülhane arkadaşlarını ve klinik öğrencilerini etrafına topladı ve değerli elemanları yeni çalışma alanlarına yöneltti.

Tevfik SAĞLAM'ın en büyük özellikleri olan sürükleyici ve inandırıcılığı, derin bilgi ve insanlık karakteri kendisine ölçsüz bir güven sağlamıştı. Nerede olursa olsun ilmine, kliniğine, kürsüsüne ve memleketine hudutsuz sevgisi olan bir insandı. Tevfik SAĞLAM'a işgal altında yanmış yıkılmış Gülhane'yi 1923'te tekrar diriltme, kısa sürede tarihine layık büyük bir ilim merkezi haline getirme mucizesini gösterme imkânını işte bu sevgi vermişti. 1923 yılında Gülhane Hastanesi Dahiliye Kliniği Profesörlüğü'ne ve aynı hastanenin Başhekimliği'ne döndü. 1923 – 1927 arası, yeni kurulan Cumhuriyet'te zayıflamış Tıp Fakültesi yanında, dünyada Türk hekimliğini temsil eden Gülhane'nin şerefli ve parlak dönemi oldu.

Bu sürekli ve metotlu çalışma ardından 1925'te, Süleyman Numan ve Ziya Nuri Paşa başkanlığında Birinci Milli Türk Tıp Kongresi yapıldı. Bütün fikir, plan ve başarı kudretli bir kurmay titizliğiyle hareket eden Kongre Genel Sekreteri Tevfik Salim'in eseri idi. Kongre ülkenin sosyal felaketi olan sıtmayla savaşı gündeme getirdi. Kongrenin ardından toplanan bilimsel heyetin Başkanı Tevfik Salim, mücadelenin esasları ve programının hazırlanmasında büyük rol oynadı. Tevfik Salim'in bu eseri, Türk hekimliğinin en büyük başarılarından biri olarak mükemmel sonuç verdi ve sıtma savaşında başarıya ulaşıldı. Baş ezilmesi gereken bir başka hastalık daha vardı. Verem Türkiye'nin dört yanını sarmış, ağır yıkım yapan bir felaket halinde hüküm sürüyordu. İki yılda bir yapılacak olan Milli Türk Tıp Kongresi'nin ikincisi yaklaşıyordu. Tevfik Salim verem konusunu rapor olarak kabul ettirdi ve raportörlüğü kendisi aldı.

Tevfik Salim 31 Ağustos 1927'de generalliğe terfi etti ve ikinci kez Millî Savunma Bakanlığı Ordular Sıhhiye Dairesi Başkanlığı görevine atandı. Bu rütbedeki görevi bir yıldan kısa sürdü. Bu kısa süreye büyük bir eser sığdırdı. Ankara Cebeci Askeri Hastanesi'ni yenileyip düzenlemesi ve orada mütevazı bir Gülhane nüvesi meydana getirmiş olmasıdır. Bu hareket Ankara tıp hayatında bir devrim olmuştur. Kurulmasında Tevfik SAĞLAM'ın büyük payı olan bu müessese, 1945'de kurulacak olan Ankara Tıp Fakültesi'nin çekirdeğini oluşturmuştur.

Tevfik SAĞLAM Sıhhiye Reisliği 'ne fakülteden bir yıl izin alarak gitmişti. Askerlikten emekliliğini isteyerek kürsüsüne döndüğü zaman, Müderria Meclisi'nin parlak bir kararı ile karşılaştı. *"Bir yıl izin olamaz, bu kadar süre kürsüden ayrılan, istifa etmiş sayılır."* dediler ve Tevfik SAĞLAM'ı üniversite dışında bıraktılar. Tevfik SAĞLAM Paşa'nın toplam 36 yıl, iki

ay ve yedi günlük askerlik hizmeti sonrası emekliliği; 24 Kasım 1927 tarihinde onaylanmış ve 20 Kasım 1928 tarihinde 3392 kuruş (704 kuruş ilave edilerek) emekli maaşı bağlanarak ordu ile ilişkisi kesilmiştir.

"Ben her vakit Gülhane'deyim, Gülhane'de kalacağım, çünkü insan Gülhane'ye bir defa girer fakat ondan hiçbir vakit çıkmaz ve çıkamaz"

Tevfik SAĞLAM Hoca yukarıdaki sözü 1927 yılında Gülhane'den emekli olduğunda yapılan törende dile getirmişti. Bu sözün içindeki anlam, ruh ve bağlılık hocanın Gülhane'de yaptığı konuşmalar ve Gülhane için yazdığı yazıların hepsinde güçlü olarak hissedilir. Aradan bunca yıl geçmesine rağmen bu söz tüm Gülhanelilerin gönül bağına ışık tutmuştur.

Sivil Hayat

Üniversite dışında bırakılarak yapılan değer bilmezlik ve nankörlük karşısında Tevfik SAĞLAM, durumu tartışma konusu bile yapmadı ve kendisine sorun etmedi. Onu üzebilecek veya huzursuz edebilecek şey, hiçbir şey yapmadan boş oturmaktı. Temel prensibi istekli ve faydalı olduğu sürece çalışabilecek bir yer bulmaktı. Teklif edilen Guraba Hastanesi dâhiliye uzmanlığını düşünmeden kabul etti. Yapıcı ve araştırmacı kişiliğiyle, bu asırlık hastanede, kısa zamanda modern bir dâhiliye kliniği kurmakta zorluk çekmedi. Bu servis ileride, 1933'de Atatürk'ün kuracağı İstanbul Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'nin üçüncü dâhiliye kliniği olacaktı.

1928 yılında 1219 sayılı Tıp Meslekleri Uygulamalarına Dair Yasa çıkartıldı. Yasanın 14. Maddesinde; doktorların meslek, onur ve menfaatleriyle ilgili sorunları ele alma ve mesleki etik kurallara aykırı tutumları değerlendirmeye, hekimler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmeye çalışma amacıyla Etibba Odası (Tabipler Odası) kurulması kararı vardı. İstanbul Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Kocaeli, Bilecik, Zonguldak ve Bolu illerini kapsayan 3. Bölge Etibba Odasının ilk başkanı ve kurucusu olan Dr. Tevfik SAĞLAM Paşa, fakültedeki çalışmalarının yanı sıra doktorların bir araya gelmesini ve dayanışmasını sağlayacak çalışmalara başladı. Dört yıl gibi kısa bir süre sonra, 1933 yılında, bugünkü Tabip Odası'nın olduğu binayı satın aldı. Buradaki çalışmaları yıllarca devam etti.

Dr. Tevfik SAĞLAM 1928 – 1933 arasında İstanbul İl Genel Meclisi üyeliğini ve 1939 yılına kadar Kızılay Hastabakıcı Hemşireler Yurdu Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerini de yürüttü.

Bilime çok büyük önem veren ve Tevfik SAĞLAM'ın bilimselliğine güvenen Mustafa Kemal Atatürk, bir kongreye katılmak üzere Fransa'ya gidecek olan Tevfik SAĞLAM ve eşi Naile Vesile Hanım'a diplomatik pasaport verilmesini bizzat kendi imzasıyla onayladı.

Atatürk 1933 yılında İstanbul'da Darülfünun'u kaldırarak yerine İstanbul Üniversitesini kurduktan sonra Tevfik

SAĞLAM Tıp Fakültesi'nde Ordinaryüs Profesör ve ilk Tıp Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. Ağustos 1933- Temmuz 1934 tarihleri arasında görevde kaldı.

Bugüne kadar geçirdiği sarsıntılara rağmen ayakta duran Tıp Fakültesi, sürekliliğini hocanın ilk kuruluşta gösterdiği ustalık ve azme borçludur. Ne yazık ki ülkeye çağ atlatan, gelenekleri yıkan devrimler döneminde bile kişisel hırs ve menfaatler rol oynayabilmektedir ve Tevfik SAĞLAM'ı bir yıllık bir çalışmadan sonra tekrar üniversiteden ayırır. Milli Eğitim Bakanı ile ters düşerek Dekanlık görevi ve fakülteden istifa eder.

Üniversitedeki kürsüsü kapatılınca açıkta kalmıştı. Bu durumu soğukkanlılıkla karşıladı. Eski dostu ve arkadaşı olan Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, hocadan memleketin daha fazla faydalanabilmesi için, Haydarpaşa'da yeni açılacak olan Numune Hastanesi Dâhiliye Kliniği Şefliğini kabul etmesini istedi. Tevfik SAĞLAM bu teklifi kabul ederek, Haydarpaşa Numune hastanesinde, iç hastalıklarında çalıştı. Yeni klinikte; bir yandan gençleri memlekette birer ekol yaratan değerler olarak yetiştirirken, bir yandan da yeni hamleler peşindeki modern tıp fakültesiyle ciddi ve onurlu bir ilim ve araştırma yarışına girdi. Tıp öğrencilerine çatısı altında en rahat öğrenme ve çalışma imkânlarını verdi. Burada 11 yıl görev yaptı.

14 Mayıs 1937'de Kızılay Hastabakıcı Hemşireler Yurdu İdare Heyeti Başkanı seçildi. 1940 Haziran ayında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Sağlık Bakanlığı Yüksek Sağlık Şurası Üyeliğine getirildi. Bu görevi 1955 yılına kadar, Cumhurbaşkanı tarafından çeşitli defalar yapılan görev uzatılmaları ile sürdürdü.

1940 hocanın üniversiteye tekrar dönüş tarihi oldu. Fakülte Profesörler Kurulu, 1934'de kapatılan 3. Dâhiliye kürsüsünü tekrar kurmaya ve kürsü başına da Tevfik SAĞLAM'ı getirmeye karar verdi. Emeklilik tarihi olan 27 Mayıs 1952'ye kadar üniversitede çalıştı.

Tevfik SAĞLAM, ilimde yabancı taklitçiliğiyle mücadele eden bir insandı. Tesadüfen eline geçirdiği ülkede pek bulunmayan yabancı dergileri okuyup, oradaki yenilikleri kendine mal edenlere tahammül edemezdi. İmkânları geniş ve literatür takibi kolay olanların, maddi veya idari zorluklar yüzünden mahrum olanlara üstünlük taslamasından hoşlanmazdı. Kürsüsünde kurduğu zengin kütüphane ile herkese okuma imkânı sağladı.

Yaşamı zorluklarla savaşmakla geçen Tevfik SAĞLAM'ın tek arzusu, bu klinikte çalışma hayatının sonuna kadar kalmak ve ilmi ideallerini gerçekleştirme fırsatı bulmaktı. Yapıcılığı gibi araştırmacılığında da sabırlı, cesur, ilme ve tecrübelerine inanan, hesaplarına güvenen bir insandı. Araştırmacılığının sırrı *"İlimde, dün bulunan kadar basit hiçbir şey yoktur, fakat yarın bulunacak kadar güç bir başka şey de düşünülemez."* prensibine inanmış olmasıydı. Mantıklı, yararlı ve gerçekçi her isteği kabul eder, desteklerdi.

2.Dünya savaşı sırasında tifüs tekrar hortladı. Aşı bulunmuş, önce hastalanmış bitlerle hazırlanmış, daha sonra yumurtalara ekilerek yeni bir aşı metodu geliştirilmişti.

Yetkililer hükümet tabipliklerinden gelen istatistiklerdeki tifüs verilerinin ciddiyetinin farkında değildi. Dr. Tevfik SAĞLAM Paşa, üyesi olduğu Yüksek Sağlık Şurası'nda, 1. Dünya Savaşında gördüklerinden örnekler vererek şura üyeleri ve Bakanlıktakilerin dikkatini çekti. Dünyada kullanılan aşılarından getirilmesi ve aşı yapan Enstitülerimizde hazırlanmaya başlanmasında ısrar etti. Bakanlık, istemeden razı oldu. Gülhane ve Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünde birer Tifüs Laboratuvarı kurularak aşı hazırlanmasına; bütün orduya, halka ve yurt dışına gideceklerle tatbik edilmesine karar verdi. Böylelikle Türkiye 2. Dünya savaşının o korkunç salgınına karşı koyabildi.

Üniversitedeki bu ortamda, 1943'te Tevfik SAĞLAM, Sağlık Bakanlığı veya Üniversite Rektörlüğünden birini seçme teklifiyle karşılaştı. Hocanın aradığı şey, artık her türlü idari görevlerden uzak, bu ilim yuvasında huzurla çalışmaktı. Bütün mazeretleri reddedilince, aktif politikayı hiç düşünmediği için İstanbul Üniversitesi Rektörlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Çok sevdiği sevgili dostu (daha sonra Tevfik SAĞLAM'ın evinde hayat gözlerini yuman) Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali YÜCEL'in emri ve Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ'nün onayı ile 11 Ağustos 1943 tarihinde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne atandı.

Tevfik SAĞLAM, asker olmasına ve haksız yere sivil hayatında da diktacı bir zihniyet taşıdığı düşünülmese de rağmen, sosyal yaşamında geniş demokrasi ve ilimde alabildiğine özgür düşünce yanlısı bir insandı. Üniversite Profesörler Kurulunu harekete geçirdi. Yılda bir iki kere toplanan bu kurullara, fakültelerine yön verecek en yüksek organlar olduklarını gösterdi. Fakülteleri ilgilendiren problemleri, o zamanki yönetim mekanizmasının alışmadığı bir şekilde kurulların tartışmasına sunarak yeni bir çığır açtı.

Üniversite muhtariyetinden (özerkliği) bahsedilmeye başlanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı Üniversite Muhtariyet Kanunu hazırlamıştı. Üniversitenin fikri alınmak üzere Rektörlüğe gönderilen tasarımı Tevfik SAĞLAM hemen fakültelere yönlendirdi. Bütün Fakülte Profesörler Kurullarının fikirlerini alarak üniversiteye mal ettiği kanun tasarısını, kurduğu bir heyete hazırlatarak, 4936 sayılı ve 1946 tarihli Üniversitede Muhtariyet Kanunu'nun temelini oluşturdu.

Rektörlük görevinden sonra mesleki yaşamını fakültede sürdüren Tevfik SAĞLAM; 1951 yılında Türkiye'de ilk kez bir Fitizyoloji Kürsüsünün (Akciğer Hastalıkları) açılmasına öncülük etti. Bu klinik sonradan Cerrahpaşa'ya taşınarak genişletildi. Çapa'daki 3. Dahiliye Kliniği'ne bağlı Anatomi-Patoloji binasının üstüne, eşi merhum Naile SAĞLAM'ın parasal desteğiyle "Naile SAĞLAM Tüberküloz Araştırma Enstitüsü" nü kurdu.

Önce 35 yataklı kurulan kürsü, Prof. Dr. İhsan Rifat SABAR yönetiminde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne nakledilerek, 100 yataklı tam teşekküllü bir klinik oldu. Tüberküloz Bakteriyojisi ve Akciğer Fonksiyon Testleri Laboratuvarları, Radyoloji servisleri ile çalışan bağımsız bir pnömo-ftizyoloji kliniği olarak gelişti. Böylece Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı

"Fitizyoloji- Akciğer Hastalıkları Uzmanlığı" nı bir ihtisas dalı olarak kabul etti.

1946'da Rektörlükten ayrılan Tevfik SAĞLAM'ın, kendinden sonra gelen arkadaşı yeni rektöre kuvvetli destek ve yardımcı olan tutumu, Muhtariyet Kanunu'nun yerleşmesinde fayda sağladı. Tevfik SAĞLAM Paşa, Fransa tarafından da 4 Ekim 1950'de Legion D'honneur Officier Nişanı ile onurlandırıldı.

27 Mayıs 1952'de 70 yaşında, vatan görevini hakkıyla yapmış insanların huzuru içinde şahane bir ayrılış konuşması yaparak üniversiteden ayrıldı. Bir insanın yaşamı süresince bir kuruma olan bağlılığının ve yararlarının örneğini vererek veda etti. Ayrılış törenine İsmet İNÖNÜ, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali YÜCEL, İstanbul ve Ankara Üniversiteleri profesörleri, öğrencileri ve sevdikleri katıldılar. Tevfik SAĞLAM'ın üniversite ve meslek hayatı alkışlar ve gözyaşlarıyla son buldu.

Emeklilik Sonrası

1952'de yaş haddinden İstanbul Tıp Fakültesi'nden ayrıldıktan sonra, çocukları olmadığı için hem eşi hem de çocuğu gibi, canından çok sevdiği hayat arkadaşı Naile Hanım öldükten sonra yaşam Tevfik SAĞLAM Hoca için pek kolay olmamıştı. Kimseye üzüntüsünden bahsetmez ve her hafta eşinin mezarını ziyaret ederdi. Sabırla yalnız yaşamayı öğrenen Tevfik SAĞLAM yalnızlığını hissetmemek için kendini fazlasıyla işine verdi. Üniversitede yenilikler yaratan Tevfik SAĞLAM, üniversite dışında da çalışmalarına devam etti. Verem Savaşı Teşkilatı, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, Türkiye Halk Sağlığı Eğitimi Teşkilatı gibi kuruluşlarda çalışarak, yetmiş yaşından sonrada üretken olunabileceğini, vatana hizmet edilebileceğini gösterdi.

Askeri Tıbbiye'den beri üzerinde durduğu ve Türkiye için gerçekten çok önemli bir sorun olan, yirmi beş yıldır ilgilendiği verem konusunda çalışmalara öncelik verdi. Ülkemizde verem ile mücadele etmek için ilk gönüllü kuruluş "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" 1918 yılında kurulmuş, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine çalışmalarını kesmek zorunda kalmıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında memleketin yanıp yıkılması, ekonomik zorluklar dolayısıyla yaşanan sefalet sonucu tüberküloz artmıştı. 1925 yılında Sağlık Bakanlığı'nın gönderdiği genelgelerle veremli hastaların umumi hastanelere kabul edilmemesi sıkı sıkıya emrediliyordu. Böylelikle hem maddeten hem manen yoksun, acıklı durumdaki hastalar, kendi kaderleri ile baş başa kalıyordu. Ölümlere, etrafa tüberküloz basili saçılmasına göz yumuluyor, ülkeye refah ve huzurun gelmesiyle kendiliğinden ortadan kalkacağı düşünülüyordu.

İşte böyle bir ortam içerisinde Tevfik SAĞLAM, tüberküloz savaşı için ortaya atıldı. Onun girişimleriyle memleketimizde kendi doktorlarımız ve kendi çabalarımızla bir savaş gelişti. Onun sayesinde, veremle savaş kurumsallaştı ve başarılı oldu. İkinci Milli Türk Tıp Kongresi'nin konusu olan veremle savaş da sıtma kadar tutmuş fakat sıtma sorunu ile uğraşan devlet, verem savaşını ele alamamıştı.

Tevfik SAĞLAM yılmadı. 1927'de Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve 24 arkadaşıyla birlikte, Veremle Mücadele Osmanlı

Cemiyeti'nin bıraktığı 116 lira 50 kuruşla, "İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti" adı altında verem mücadelesine başladılar. Kuruluşun Amblemi sola bakan bir çift kırmızı ay olarak tespit edilmişti. Kısa sürede önemli sonuçlar verdi.

Kuruluştan sonra verem ve veremle mücadelenin önemini halk ve yöneticilere duyurmak, verem savaşı için örnek tesisler kurmak, işletmek ve bunların verem mücadelesinde yararlı ve etkili olduğunu gösterme çabasına girildi. İlk dispanser 1929'da Eyüp'te açtılar. Bu dispanserde Tevfik SAĞLAM Paşa, Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve Dr. Fazıl Şerafettin fahri olarak muayeneler yaptı. 1927'de halka yönelik, aylık, "Yaşamak Yolu" isimli bir sağlık ve propaganda dergisi yayınlamak üyelerine ücretsiz göndermeye başladılar.

Veremli hastaların tedavisi için 1932'de Erenköy'de bir sanatoryum kurdu. İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti 1954 yılında tüzük değişikliği yaparak İstanbul Verem Savaşı Derneği adını aldı. Ölene kadar derneğin başkanlığını Tevfik SAĞLAM yapmış, sonra Dr. Tevfik İsmail Gökçe bayrağı devir almıştır.

Tevfik SAĞLAM'ın kurulmasını sağladığı sanatoryum ve dispanserler İstanbul'da etkin bir mücadele başlattı. Ardından Anadolu'da şubeler kurmaya başladı. Yirmi yıllık program çerçevesinde Anadolu'da çalışmalar yayıldı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ve ülkemizde verem alevlenerek en önemli sağlık sorunlarından biri haline gelince, çeşitli bölgelerdeki 48 yerel Verem Savaş Derneği birlikte çalışma amacıyla birleşerek, 1948'de Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği'ni kurdu. Başkanlığına Tevfik SAĞLAM, Genel Sekreterliğine Dr. Tevfik İsmail GÖKÇE getirildi.

1950'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından, İstanbul Verem Savaşı Derneği bünyesinde "Yakın ve Orta Doğu Uluslararası Verem Savaşı Eğitim ve Gösteri Merkezi" kuruldu ve başına ilk yıl Dr. Etienne BERTHET, sonra Tevfik SAĞLAM Paşa getirildi. Tevfik SAĞLAM iki yıl içinde bütün Yakın Doğu'da merkezler kurdu. Artık Tevfik SAĞLAM adı dünyada da verem savaşıyla birlikte anılıyordu.

1952'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, UNICEF ve Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği arasında yapılan bir antlaşmayla "Türkiye BCG Kampanyası" hazırlandı. 1953'de yurt çapında planlı çalışmalar ve aşı kampanyası başlatıldı. Türk mucizesi diye anılan bu başarılı çalışmalar dünyaya örnek oldu. 1959'da Tevfik SAĞLAM Paşa üyesi olduğu Uluslararası Verem Savaşı Birliği'ne Başkan seçildi. 15. Uluslararası Verem Konferansı onun Başkanlığında, İstanbul'da toplandı. Çeşitli ülkelerin verem savaşçılarının katıldığı toplantı çok başarılı geçti.

1960 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Verem Savaşı Genel Müdürlüğü kurulunca, dünyada kabul edilen son bilgilere uygun prensipler tespit edilerek uygulanmaya başlandı. Bu Genel Müdürlük kurulduktan sonra Sağlık Bakanlığı verem savaşını aktif olarak benimsedi ve Ulusal Verem Savaşı Konfederasyonu ile iş birliği içinde yürütmeye başladı.

Tevfik SAĞLAM'ın çabaları arasında uluslararası bilimsel kuruluşlarla ilişkiler de vardır. Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO)

Uluslararası Tüberküloz Savaşı Birliği Avrupa Rejyonel Komitesi üyelik ve başkanlığında bulundu. 1950 yılından itibaren Birleşmiş Milletler UNESCO toplantılarında Türkiye'yi temsil etti. 1955'de UNESCO'ya bağlı olarak, Türkiye'nin ilk Halk Sağlığı Eğitimi Milli Komitesi'ni oluşturdu ve Başkanlığına getirildi.

Rahat konuştuğu Fransızca, Almanca ve İngilizceden faydalanarak dolaştığı doğu ve batı ülkelerinde Türk hekimliğini şerefle temsil etti. Halk Sağlığı eğitimi için açılan kurslara din adamlarının katılmalarını sağladı, filmler göstererek eğitimler verdi.

Yaşının ilerlemesine rağmen, 1961'de Sağlık Bakanlığı Tıbbi Terminoloji Komisyonu'na seçildi. Türk tıbbında kullanılan terminoloji çeşitliliğinin yarattığı sıkıntıların farkındaydı. Askeri Sıhhiye Mecmuası Temmuz 1939 tarihli 27. sayısına ek olan *"Türk Tıp Dilinin İnkişafı Hakkında"* isimli bir kitapçık yazmıştı. Kitapçıkta, tıpta dilin düzgün kullanımı konusunda dönemin durumu, uygulanmada yararlı olabileceğini düşündüğü fikirler ve dönemin önemli hocalarının görüşlerini toplamıştı.

Hemşirelik Hizmetleri

Yıllardır üzerinde durduğu ve gerçekleştirmek istediği önemli hizmetlerden birisi olan yardımcı sağlık personeli, yani hemşirelik eğitimini 1925'de Kızılay Hemşire Okulu'nun kurucularından biri olarak gerçekleştirdi. Florence Nightingale Yüksek Hemşire Okulu'nun da kurucularından olan Tevfik SAĞLAM, Türkiye'de "ziyaretçi hemşire" uygulamalarını da ilk kez başlatan isimdi.

1925'de İstanbul Aksaray'da kurulan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastabakıcılık Hemşire Okuluna Tevfik SAĞLAM'ın önemli katkıları oldu. 1924 yılında bir toplantı yapan zamanın Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yönetim Kurulu üyeleri bir hemşire okulu açılmasına karar verdi. Okul 1925 yılı 21 Şubat günü Dr. Ömer Lütfü ETİ yönetiminde 16 öğrenciyle, Hilal-i Ahmer Hastabakıcılık Mektebi ismiyle açıldı. 1939 yılına kadar Türkiye'nin tek hemşirelik okulu olarak faaliyette bulundu. Tevfik SAĞLAM, Vaniköy'deki Kızılay Hemşireler Yurdu'nun Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı da kuruluşundan ölümüne kadar sürdürdü. Sağlam Paşa'nın hemşirelik ile ilgisi bu kadarla kalmadı. 1934'de İstanbul Verem Savaşı Derneği'nin kurduğu Erenköy Sanatoryumu bünyesinde, 1943'de bir hemşire okulu kurdu. Ölümünden sonra bu okul Tevfik SAĞLAM Sosyal Hemşire Koleji adını aldı. Önceleri sadece tüberküloz hemşiresi yetiştiren okul daha sonra sosyal hemşire okulu oldu.

1854 Kırım Savaşında yaralanan Türk askerlerin tedavisinde büyük hizmetler veren ve modern hemşireliğin öncüsü sayılan Florence Nightingale'in İstanbul'a gelişinin 100. yılında, onun anısına bir okul kurulması çalışmalarına 1948'de başlanmış ve bir Kurucu Heyet oluşturdu ve sayesinde Florence Nightingale Hemşirelik Okulu 22 Mart 1956 tarihinde resmen kuruldu.

Vefatı

Tevfik SAĞLAM, vefatından bir gün önce (10 Temmuz 1963) her zamanki gibi sabah dokuzda Verem Savaş Derneği'ne geldi. Dr. Tevfik İsmail GÖKÇE ile konuştu. Zeytinburnu ve Yalova'da yapılan tarama sonuçlarını değerlendirdi. Bu çalışmaları Türkçe, İngilizce ve Fransızca bastırarak 24-28 Eylül 1963'de Roma'da yapılacak 17. Uluslararası Verem Kongresi'ne yetiştirmek, Türkiye'nin verem savaşında başarılarını dünyaya göstermek istiyordu.

Gündüzleri dernek ve sosyal çalışmalarının yanı sıra geceleri de geç saatlere kadar çalışan, yeni fikir ve projeler üreten Tevfik SAĞLAM Paşa, 11 Temmuz 1963 sabahı 81 yaşında vefat etti. Türkiye yeri kolay doldurulamayacak bir değerini kaybetmişti. Tevfik SAĞLAM; büyük bir doktor, filozof, bilime inanmış bir hoca, asker olarak başarılı bir sağlık yöneticisi ve büyük bir vatanseverdi. Atatürk'e, ilkelerine ve devrimlerine yürekten inanan, Cumhuriyetin oturmasına emek verenlerden biriydi. Özgür düşünceden yana, yardımsever ve dürüst bir insandı. Emekli olduktan sonra emekli maaşı ve tek tük baktığı hastalardan aldığı ücretle geçindi. Eşinden kalan büyük mirasa el sürmedi. Eşi ve kendisinin tüm varlığını Verem Savaşı Derneği'ne bağışladı.

Ölümü yurttan ve yurt dışında büyük üzüntü yarattı. Türk bayrağına sarılı tabutu Çağaloğlu Süreyya Hidayet Paşa apartmanındaki evinden alınarak, Divan Yolu'ndan Beyazıt Camii'ne getirildi. Namazı kılındıktan sonra, tören için Üniversite merkez binasına getirilerek katafalka koyuldu ve saygı duruşunda bulunuldu. Üniversite Rektörü Prof. Sıddık Sami ONAR, Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ekrem Şerif EGELİ, Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Doç. Dr. Nusret FİŞEK, Prof. Dr. İhsan Rıfat SABAR, Dr. Tevfik İsmail GÖKÇE, III. Ordu Komutanı Org. Refik TULGA tabutunun başında hizmetlerini ve kişiliğini dile getiren birer konuşma yaptılar. Daha sonra eller üzerinde taşınarak bir süre top arabasına koyuldu ve Edirnekapı'daki Şehitliğe getirildi. Vasiyeti üzerine, kendinden 20 yıl önce vefat eden eşi Naile SAĞLAM'ın yanında toprağa verildi.

Cenaze töreninde yapılan konuşmalardan, özellikle o günkü 3. Ordu Komutanı Orgeneral Refik TULGA'nın konuşması, hocanın *"hayatımdaki en mesut devre"* diye tanımladığı 3. Ordu Sıhhiye Reisliği görevini bir kez daha hatırlamak açısından oldukça önemlidir.

Orgeneral Refik TULGA

3. Ordu Komutanı

Üçüncü Orduyu, Anadolu'yu ve nihayet Türkiye'yi Çar ve Kral ordularının imhasından kurtaran insan şimdi Şanlı Sancağıımıza sarılı tabutu önünde eğildiğimiz bu kutsal varlıktır.

Bir hafta evvel Erzurum'dan hareket ederken İstanbul'a gelmeyi planlamamıştım. Fakat beni, içimdeki bir duygu, bu şehre doğru yöneltiyordu. Şimdi; huzurunda eğildiğim bu mukaddes ölünün tabutu önüne beni sevk eden ve irademe hükmeden kuvveti tahlil edebiliyorum. Bu; O'nun kurtardığı Üçüncü Ordunun erlerinin minnet ve şükranıdır.

Vasiyetnamesi

Vasiyetinin bir kısmı aşağıda yer almaktadır;

1. *İstanbul dışında bir yerde ölürsem cenazemin mümkün olursa İstanbul'a getirilerek Naile'nin kabri yanına gömülmesine,*
2. *Bütün kitap, mecmua ve yazılarımın, kitap raflarının, yazı masasının alet ve ilaçların hülâsa ilme ve hekimliğe yarayan her şeyimin Tıp Fakültesi Üçüncü İç Hastalıkları kliniğine verilmesine,*
3. *Giyecek eşyanın ve diğer bazı ufak tefek eşyanın satılmayarak muhtaç olanlara dağıtılmasına,*
4. *"Klinik Teşhis" kitabımın bundan sonraki baskılarının, mümkün ise ve mümkün olduğu zaman kadar, bütün hakkı çıkarana ait olmak üzere arkadaşlarım tarafından çıkarılmasına yalnız Tıp talebesine daha ucuz satılmasına ve basılan 100 tanesinin talebeden muhtaç olana meccanen verilmesini dilerim,*
5. *Yukarıda saydıklarımın gayri malik olduğum bütün nakit, menkul ve gayrimenkul mallarımı "İstanbul Verem Mücadele Cemiyetine" bırakıyorum. Cemiyet, bunları veya tutarını uygun gördüğü tarzda kullanmakta serbesttir. Eşyam arasında sanatçı kıymeti olanlar varsa,*

1972 yılında, ölümünden 9 yıl sonra TÜBİTAK Hizmet Ödüllerinden birisi Tevfik SAĞLAM'a verildi. Ülkemizde tıp öğretiminin gelişmesine büyük emeği geçmesi nedeniyle Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun merhum Tevfik SAĞLAM'a verilmesini uygun bulduğu ödül, Cumhurbaşkanı tarafından İstanbul Tıp Fakültesi Dekanı'na teslim edildi.

Sahip Olduğu Ünvanlar ve Üyelikler

1. Kızılay Hemşire Ocağı İdare Meclisi Reisi
2. Unesco Türk Milli Komisyon Başkanı
3. Türk Halk Sağlığı Eğitim Komitesi Başkanı
4. Enternasyonal Verem Savaş Cemiyeti Başkanı
5. Milletlerarası Sağlık Eğitimi İcra Meclisi Üyesi
6. Ulusal Halk Sağlığı Eğitimi Komite Başkanı
7. Profesör Tabip Tuğgeneral
8. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dahiliye Ordinaryüs Profesörü
9. İstanbul Üniversitesi Senato Üyeliği
10. Üniversiteler Arası Kurul Üyeliği
11. Yüksek Sağlık Şurası Üyeliği
12. Kızılay Hastabakıcı, Hemşireler Yurdu Başkanlığı
13. İstanbul Üniversitesi Rektörü
14. İstanbul Verem Savaşı Derneği Başkanlığı

Sahip Olduğu Madalyalar

1. Gümüş Sanayi Madalyası, 20 Mayıs 1902
2. Yunan Harp madalyası, 16 Mayıs 1902
3. Dördüncü Rütbeden Mecit Nişanı, 17 Haziran 1905

bunların satılmayarak, münasip gördüğü yerlere verilmesini cemiyetten rica ederim.

6. *Varislerim mahfuz hisselerini almak isterlerse Cemiyetin bunu en kısa zamanda ve en kolay bir şekilde vermesini rica ederim.*
7. *Naile ölümünden önce mallarının "Verem Mücadelesi Cemiyeti" ne verilmesini vasiyet etmişti. Bu vasiyetin bana ait olan kısmını ömrüm vefa ederse tamamen yerine getireceğim. Bundan önce ölürsem, Naile'den bana intikal etmesi icap eden miras da bittabi verem cemiyetine kalacaktır. Cemiyetin bu intikal işini takip ve intaç etmesini ve elde edilecek para ile bu yetmezse benden kalacak para ve malların tutarı da buna ilave edilerek Naile adına Erenköy Verem Sanatoryumunda bir pavyon veya İstanbul'un cemiyetçe uygun görülecek bir semtinde bir dispanser kurulmasını ve "Naile Tevfik SAĞLAM Pavyonu ve Dispanseri" adı verilmesini,*
8. *Sanatoryumda veya dispanserde en aşağı bir hastanın Naile adına meccani olarak bakılmasını,*
9. *Pavyon veya dispanser kurmak mümkün olmazsa Naile'den kalan para ile fakir veremlilere bakılmasını dilerim.*

Tevfik SAĞLAM'ın, yaşamı boyunca onların insana değil tersine insanın onlara değer katabileceğine inandığı tüm ünvanlardan, ödüllerden, varlıklardan arınmış olarak dünyayı terk ettiğinde ülkesi ve halkına bıraktığı miras şüphesiz bunca yıl sonra hala yaşıyor.

4. Hilal-i Ahmer Gümüş Madalyası, 1913
5. Beşinci rütbeden Mecidi Nişanı, 1914
6. Gümüş Liyakat madalyası, 24 Ocak 1916
7. Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası, 23 Mart 1916
8. İkinci Rütbeden Alman Demir Haç Madalyası, 28 Ekim 1916
9. İkinci rütbeden Mecidi Nişanı, 28 Ekim 1917
10. Alman Kırmızı Haç'ı, 1917
11. Franz Joseph – Avusturya Macaristan Nişanı, 17 Şubat 1917
12. İstiklal Madalyası – Kırmızı Şerit, 17 Mayıs 1927
13. Yunan Feniks Taksiarkon Nişanı, 4 Mart 1937
14. Legion D'honneur Officier Nişanı, 4 Ekim 1950
15. Fransız Kızıl Haç'ı Altın Madalyası, 22 Eylül 1955
16. İngiliz Kraliyet Ordusu Nişanı, 1955
17. Fransız Kızıl Haç'ı Derneği Vermeil Haçı, 1955
18. Grose Verdients – Kreuz Mit Stern, 1955
19. Ulusal Verem Savaşı Derneği, Altın Madalyası
20. Yunan Hükümeti George Nişanı Komandör rütbesi, 1955

DR. İBRAHİM REFİK SAYDAM'IN HAYATI (1881-1942)

İstanbul'da 8 Eylül 1881 tarihinde doğan Refik Saydam, mahalle mektebini bitirdikten sonra 1892 yılında Fatih Askeri Rüstiyesi'ne ve 1896'da İstanbul Kuleli Askeri İdadisi'ne girmiştir. 22 Ekim 1905'te İstanbul Askeri Tıbbiye'den "Tabip Yüzbaşı" rütbesiyle mezun olmuş, üç yıl Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde Histoloji ve Embriyoloji bölümlerinde çalışmıştır. 15 Nisan 1908'de Manastır'da bulunan 3. Ordu Merkez Hastanesine atanmış, bir yıl sonra Maltepe Askeri Hastanesine başlamış ve 11 ay sonra Umumî Levazımat Dairesi Askeri Fes Fabrikası hekimliğine görevlendirilmiştir. Bu sırada, "eğitim amacıyla Almanya ve Fransa'ya gönderilecek stajyerler" için açılan sınavı kazanarak bir grupla Almanya'ya gönderilmiştir. Orada, Berlin Askeri Tıp Akademisi'nde kurs gördükten sonra Brandenburg 6. Zırhlı Süvari Alayında staj yapmıştır.

Balkan Harbinin başlaması üzerine İstanbul'a dönmüştür. Antalya Redif Fırkası 2. Seyyar Hastanesinde görev alıp 18. Kolordu ile cepheye hareket etmiştir. Çatalca hattına çekilen askerî birlikler arasında görülen kolera salgınının mücadelesine fiilen katılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında, seferberliğin ilanı üzerine, Süleyman Numan Paşa'nın yanında, Sıhhiye Umum Müfettişliği Yardımcılığına atanarak mütareke sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Bu dönemde bakteriyoloji enstitüsünü kurarak tifo, dizanteri, veba ve kolera aşılarının, tetanos ve dizanteri serumlarının burada üretilmesini ve I. Dünya Savaşı boyunca ordu ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. Binbaşılığa terfi ettikten sonra 29 Mart 1916'da Berlin'de toplanacak cerrahi kongresine katılmak ve harp cephelerindeki sağlık teşkilatını görmek üzere, bir sağlık heyeti ile birlikte Almanya'ya gitmiştir. 1919'da geçici olarak 9. Ordu Sağlık Müfettiş Yardımcılığına atanmış ve ülkenin kurtuluşu için girişilecek mücadelede Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun, Amasya, Sivas ve Erzurum'a gitmiştir. Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhının dağıtılması üzerine Erzurum Askeri Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Servisi Şefliğine atanmış ama bu görevi kabul etmeyerek ordudan ayrılıp Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Ankara'ya gelmiştir.

Prof. Dr. Hülya ŞİMŞEK

23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde, Doğu Beyazıt Mebusu olarak, siyasî hayata başlayan Dr. Refik Saydam, 11 Mayıs 1920'de TBMM Hükümetinin Millî Savunma Vekaletine bağlı Sağlık Dairesi Başkanı olmuştur. 1 Mart 1921'de yarbaylığa terfi ettikten hemen sonra TBMM tarafından Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliği (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı-SSYB)'ne seçilerek dokuz ay kadar çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından bir gün sonra 1. İsmet Paşa Hükümeti'nde Sağlık Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Bu görevini 2. ve 3. İsmet Paşa Hükümeti'nde de 25 Ekim 1937 tarihine kadar sürdürmüştür, yani beş kez bu bakanlıkta büyük başarı ile hizmet etmiştir. Bakanlığı sırasında, bugünkü SSYB teşkilâtını kurmuş, koruyucu sağlık hizmetleriyle ilgili çok önemli kanunları çıkarmıştır. Hekim, hemşire, ebe ve sağlık memuru yetiştirmek amacıyla gerekli okulların açılmasını sağlamıştır.

Yıllardır desteklediği, Kızılay Cemiyetinin Genel Başkanlığına getirildiğinde (8 Ağustos 1925) bu büyük hayır ve yardım kurumumuza 14 yıl süreyle önemli katkılar sağlamıştır. Kızılay'ın ülke seviyesinde gelişmesi, ilerlemesi, milletlerarası seviyede isminin yaygınlaşması ve itibar kazanmasını sağlamıştır.

Soyadı Kanunu ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk kendisine, yaşantısına ve karakterine uygun olarak "Saydam" soyadını vermiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi (1925) ve Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi (1974) tarafından kendisine Fahri Profesörlük ünvanları verilmiştir.

Atatürk'ün ölümü üzerine yeniden kurulan Celâl Bayar kabinesinde İçişleri Bakanı olan Dr. Refik Saydam, 25 Ocak 1939'da Celâl Bayar'ın Başbakanlıktan istifa etmesi üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Başbakan olarak atanmıştır. Başbakanlığı, II. Dünya Savaşı sancılarının ve ekonomik buhranların ülkeleri sardığı, savaşın hudutlarımıza kadar geldiği yıllara rastlamaktadır. Üç yılı aşan Başbakanlığı döneminde de aynı sabır ve titizlikle çalışmıştır.

Dr. Refik Saydam'ın Hizmetleri

4 Mart 1925'te tekrar Sağlık Bakanı olduğu zaman hükümet değişiklikleri sebebiyle kesintiye uğrayan sağlık hizmetleri programını ana hatlarını tespit ederek 10 başlık altında topladı Bakanlık çalışma Devletin sağlık teşkilatını kurmak, Fazla sayıda hekim yetiştirmek, Numune hastaneleri açmak,

Ebe ve Sağlık Memuru yetiştirmek, Doğum ve Çocuk bakımevleri kurmak, Verem Sanatoryumu açmak, Sıtma, frengi, trahom ve diğer sosyal hastalıklarla mücadele etmek, Sağlık ve Sosyal Yardım Teşkilâtını köylere kadar götürmek, Sağlık ve sosyal kanunları çıkarmak, Merkez Hıfzıssıhha Müessesesini ve Hıfzıssıhha Okulunu kurmak. Bu konuların her biri başlı başına gayret gerektirecek, yılları alacak, sabır, cesaret ve fedakârlık isteyecek çalışmaları gerektirmektedir. Bu özelliklere sahip olduğunu zamanla gösteren Dr. Refik Saydam, kendi eliyle çizdiği bu programı, çeşitli yokluklar içinde uygulamıştır.

Hıfzıssıhha Enstitüsünün Kuruluşu

Koruyucu sağlık hizmetlerini hedef alarak alt yapı kurma çalışmalarının başında Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi gelmektedir. 1927 yılında hem Başbakanlık binası ve Genel Kurmay Başkanlığı binası inşaatlarına başlandı. Koruyucu sağlık hizmetlerinde, toplumun hastalıklara karşı korunmasında aşı ve serumların büyük bir yeri vardır. Ülkemizde önceleri İstanbul ve Sivas'ta faaliyet gösteren Hıfzıssıhha Müesseselerinin, aşı ve serum üretimleri ve halk sağlığının korunması ile ilgili diğer konuları, ilk kez bir çatı altında, batıdaki örnekleri gibi toplamak "Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi"nin kuruluş amacı olmuştur. 26 Şubat 1927'de Dr. Refik Saydam yaptığı bir konuşmada "Ankara'da büyük bir Hıfzıssıhha Müessesesi açılacak. Bu yıl inşaatına başlayacağız. Böylece, bütün bu teşkilâtı vücuda getirdikten sonra tek mil memlekette mevcut hekimleri sırayla Hıfzıssıhha Müessesesinde sosyal eğitime tabi tutarak halk, hayat ve sağlığı hakkında, bilhassa insanların hastalanmaması için lâzım gelen eğitimi kendilerine vermeye çalışacağız." demiştir.

Dr. Refik Saydam, TBMM'ye sunduğu ve daha sonra 1267 sayılı kanunla, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletine (SSYB) bağlı Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'nin kuruluşunu, 27 Mayıs 1928 tarihinde gerçekleştirmiştir. Hiç şüphe yok ki Refik Saydam'ın en büyük eseri bu teşkilattır.

O dönemde hekime acil ihtiyaç vardı ve hekimleri yetiştirmek için sadece İstanbul Tıp Fakültesi vardı. Bu sebeple ikincisine acil ihtiyaç vardı. Bunun için en uygun yer de Ankara idi. Ama Ankara'nın da kendine has sıkıntıları mevcuttu. Her şeyden önce alt yapı hazır değildi. Tıp fakültesine geçiş için Hıfzıssıhha Mektebi bir geçiş dönemi olacaktı. Uzun süren bir çalışmanın sonunda (1924- 1945) Tıp Fakültesi açıldı. Temel Tıp Bilimleri, Hıfzıssıhha Mektebinde verildi. Tıp Fakültesi 1953 yılında Cebeci kampüsüne taşınmaya kadar, Dekanlık Ord. Prof. Dr. Abdülkadir NOYAN Paşa'nın idaresi altında, yine Hıfzıssıhha Mektebinde faaliyet gösterdi.

Ülke insanlarının sağlığının korunmasını yürütmek, bu sahada hekimleri istihdam etmek üzere, 1923 yılında mecburî hizmet kanununu çıkarırken bir yandan da 1924 yılında tıp öğrenimini özendirmek ve maddî imkânları

yetersiz yurt çocuklarına okuma fırsatı vermek için Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu'nu açtırdı. 1942 yılında, bu yurdun öğrenci kapasitesi 1000'i bulmuştur. Ele alınan ve alınacak olan hizmetlerin belli kanunlar çerçevesinde yürütülmesi amacıyla, bugün bile güncelliğini ve önemini koruyan mevzuat çalışmaları ele alındı ve gerçekleştirildi. Dr. Refik Saydam'ın Bakanlığı sırasında 51 kanun ve 18 tüzük çıkarılmıştır. Bunların en önemlileri; Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, SSYB Teşkilât ve Memurin Kanunu, Tıp ve Tıp Meslekleri İcra Kanunu, Frengi ve Sıtma Mücadele Kanunları, Özel Hastaneler Kanunu, Türk Kodeksi Kanunu, Eczacılar ve Eczaneler Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Kanunu, Mecburi Hizmet Kanunu, Belediye Kanunu, Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun, Çeltik Ekimi Kanunu, Radyoloji Radyum ve Elektrikle Tedavi ve diğer Fizyoterapi Müesseseleri Hakkında Kanun'dur.

"Türkiye'nin Pasteur"ü olarak bilinen ömrünü kuduz hastalığına adayan Dr. Zekâi Muammer Tunçman (Mikrobiyolog) Dr. Refik Saydam ile ilgili olarak bir anısında: "1930'lu yılların başında, Diyarbakır Kuduz Tedavi Müessesesinde görevli bulunuyordum. Görev değişikliği nedeniyle İstanbul'a dönüyordum. Ankara'ya davet edildim. Bakan Dr. Refik bana müessesenin işleyişi hakkında sorular sordu ve bundan sonra ne yapılması lâzım dedi. Ben de Diyarbakır'da pek kuduz vakası görülüyor. Bu hizmet Numune hastanesi vasıtasıyla verilebilir, bu sebeple müessesenin kapatılmasını bildirdim. Birden hiddetlenerek: "Biz Cumhuriyet Hükûmeti olarak kurduğumuz müesseseleri kapatmayız. Bugün işi yok gibi görülen yerler ihtiyaç halinde çok büyük hizmet verir" dedi. Hakikaten bir yıl sonra bir kuduz sırtlan Diyarbakır'da pek çok kişiyi ısırdı. O zaman, benim kapatılmasını teklif ettiğim müessese ihtiyacı karşılamakta zorlandı. Ne kadar haklı olduğunu böylece anlamış oldum" demiştir. Dr. İbrahim Refik Saydam, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Sağlık Bakanı'dır. Kesintilerle 14 yıl süren bu görevinde sağlık hizmetlerinin temellerini atarak ülkemize büyük katkılar sağlamıştır. 1928 yılında Hıfzıssıhha Enstitüsü ile Hıfzıssıhha okulunun yanı sıra İstanbul ve Ankara gibi merkezi kentlerde verem savaş dispanserlerini de kurmuştur.

83 yıllık kuruluş amacına uygun olarak benimsediği misyon ve vizyonuyla köklü bir geçmişe sahip olan Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı'nda "Sağlıkta Dönüşüm Projesi" kapsamında 2011 yılında lağvedilmeden önce 6 yıllık bir çalışma hayatım olduğu için çok mutluyum. Bu kurumda ilk göreve başlayıp oradan emekli olan çalışanlardan Refik Saydam'ı saygıyla anarak kurumun geçmişini dinlediğimde ve kütüphanesine gidip 1930'lu yıllara ait dergileri karıştırırken Hıfzıssıhha Enstitüsünde yapılan çalışmaların dünya literatürlerine geçtiğini ve o yıllarda birçok aşının da burada üretilmiş olduğunu öğrendiğimde gurur duymamak imkansız...

HER EĞİTİMLİ KADINININ BU CUMHURİYETE BORCU VAR

“Güneş Umuttan Şimdi Doğar” sözüyle hepimize her zaman umut veren, “Her Eğitilmiş Kadınının Bu Cumhuriyet’e Borcu Var” sözüyle bir hekim, bir akademisyen, bir Cumhuriyet kadını olarak bizlere örnek ve rol model olan Prof. Dr. Türkan SAYLAN hocamızın cüzzam (Lepra) ile mücadelesinden söz etmek istiyorum.

Henüz tıp fakültesi öğrencisiyken Bakırköy’de gördüğü cüzzam hastalarının perişanlığından ve dışlanmışlıklarından o kadar derinden etkilenmiş ki mezun olup hekim olunca cüzzam hastalarını iyileştirmeyi, onları topluma katmayı daha o zaman aklına koymuştur.

Bakırköy’de cüzzam hastalarına vahşi hayvan gibi muamele edilmesi karşısında midesine acılar saplanmış; etrafı tellerle çevrili 28 numaralı koğuş, günlerini ve gecelerini etkilemişti. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kadın dermatologlarından Prof. Dr. Türkan SAYLAN, “Cehennemî gördüm” diyecekti o gün için.

Prof. Dr. Türkan SAYLAN, 1976 yılından itibaren cüzzam hastalığıyla mücadele çalışmalarına başlamıştır. Cüzzamla Savaş Derneği ve Vakfını kurarak binlerce cüzzamlı hastanın tedavi edilebilmesini sağlamıştır. Anadolu’da köy ve mezraları gezerek cüzzam hastalığını hem tedavi etmiş hem de hastaların toplumdan dışlanmasını, sosyal olarak sorunlar yaşamasına engel olmak için çalışmıştır. Herkes cüzzamlı hastalardan fersah fersah kaçarken, adeta lanetli ilan edilmişlerken, insan yerine konulmazken, yakınlarının bile yaklaştırmaktan korktuğu cüzzamlıları kucaklayıp, anne şefkati ile bağrına basarak “onlara dokunun” diyerek şifa dağıtmıştır. Hayata küsen Cüzzam hastalarına yaşama sevinci aşılamayı başaranlardandır ve belki de bu nedenle Cüzzam konusunda zafere ulaşmıştır.

Türkiye’de modern anlamda Cüzzam/Lepra savaşı, ilk olarak 1957 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Enfeksiyon Hastalıkları öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ethem Utku tarafından, Ankara Cüzzam Savaş Derneği’nin kurulmasıyla başlamıştır. Daha sonra cüzzamlı hastaların tedavisi için kullanılmak üzere Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Cebeci Hastanesi kampüsü içinde, Ankara Lepra Eğitim ve Araştırma Merkezi Binası yapılmıştır.

Lepranın ülkemizden eliminasyonunda; Türkiye’de mevcut lepra hastası sayısının saptanması, mevcut hastaların kayıt altına alınarak belirlenmesi, yeni vaka oluşumunun önlenmesi için şüpheli muhitin/hasta çevresinin sıkı kontrolü, basilli hastaların takibi, inaktif hastaların takibi ve kontrolü, hastaların tıbbi tedavisi ile birlikte rehabilitasyonu, hasta ve yakın çevresinin hayat standardının yükseltilmesi aşamaları başarıyla tamamlanmıştır.

Prof. Dr. Gönül ASLAN

1960-1970 yılları arasında Elâzığ, Erzurum, Kars, Van, Ağrı ve Hakkâri bölgelerinden başlayarak on yıl süren taramalar ile ülkemizdeki hasta sayısının tespiti gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaları takiben belirlenen mevcut hastalar kayıt altına alınmış ve istatistiksel olarak değerlendirilerek, yaş grupları, cinsiyet ve tanıya göre düzenli olarak arşiv kayıtları tutulmuştur. Bu dönemde kalifiye eleman yetiştirilmesi amacıyla kurslar ve seminerler düzenlenmiştir. Prof. Dr. Türkan SAYLAN, Doç. Dr. Ethem UTKU, Dr. Mustafa SÜTLAŞ, Prof. Dr. Necmettin GÜRHAN, Prof. Dr. Ahmet AKÇABOY, Prof. Dr. Atıf TAŞPINAR, Prof. Dr. Cengizhan ERDEM, Op. Dr. Bilhan AKÇABOY başta olmak üzere isimlerini buraya sığdıramayacağımız sayıda emeği geçen sağlık çalışanlarını saygı ve hürmetle, aramızdan ayrılanları rahmetle anarak hatırlatmak istiyorum.

Türkan SAYLAN Hocamız hayatını cüzzam ile mücadeleye adanmış, dünyaya cüzzam ile mücadeleyi öğretmiş ve bu çalışmalarından dolayı 1986’da Hindistan’da “Uluslararası Gandhi Ödülü” ’ne layık bulunmuştur. Prof. Dr. Türkan SAYLAN, 2006 yılına kadar Dünya Sağlık Örgütü’nün Lepra konusunda danışmanlığını, aynı zamanda yıllarca Uluslararası Lepra Birliği (ILU)’nin kurucu üyesi ve başkan yardımcılığı görevini başarıyla yürütmüştür.

Ülkemizde cüzzam ile mücadelenin tarihi ve bu mücadelenin simge ismi Prof. Dr. Türkan SAYLAN’ın hayatı ve çalışmalarının anlatmak, hafızalarda bu konuyla ilgili bellek yaratılması önemlidir. “Türkan SAYLAN - Lepra Anı Evi Projesi” ve Dr. Mustafa SÜTLAŞ’ın Cüzzam Hikayesi; “Düş Kurmadan Dünya Dönüşmez” kitabı ile Cüzzamlılara adanmış hayatlar ve başarı öyküleri unutulmaz kılınmıştır.

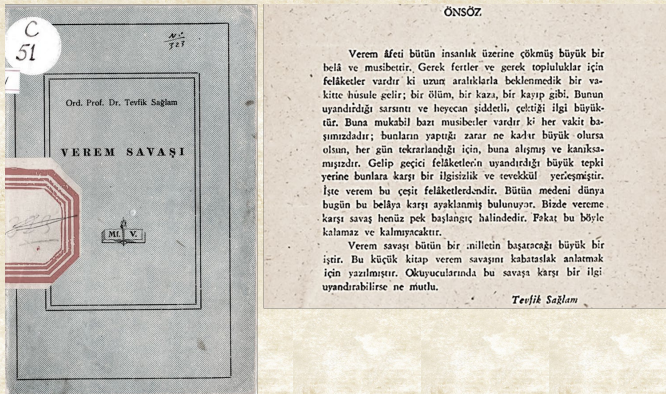
Azimli, yılmaz ve cesur Hocamız Prof. Dr. Türkan SAYLAN’ı etkileyen en önemli motivasyon kaynağı kuşkusuz Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve onun “Umutsuz durumlar yoktur, umutsuz insanlar vardır. Ben hiçbir zaman umudumu yitirmedim” sözüdür. Kendisi emekleriyle ülkemize ve Atamızın kurduğu Cumhuriyete büyük katkılarıyla borcunu ödemiş ve “Her Eğitilmiş Türk Kadınının Bu Cumhuriyet’e Borcu Var” diyerek hepimize ödevimizi hatırlatmıştır. Mensubu bulunduğum tıp camiası adına kendisine şükranlarımızı sunarak rahmetle anıyoruz.

TÜRKİYE'DE VEREM SAVAŞI

Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün 10. Yıl Nutkunda gösterdiği *"Millî kültürümüzü, muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız"* hedefi, toplumun geleceğini ve refahını direkt etkileyen veremle savaş alanında da karşılığını bulmuştur. Bugün ulaştığımız 100 binde 14.1 tüberküloz insidansı, 100 yıllık büyük bir mücadelenin ve adanmışlığın eseridir. Bu yazı, bir bayrak yarışı gibi kuşaktan kuşağa geçen verem savaşı mücadelesinin kahramanlarına adanmıştır. Ancak şu unutulmamalıdır ki, bu kısa yazıda gerçek mücadelenin ancak çok küçük bir kısmına yer verilebilmiştir.

Dokuz Mayıs 1929 yılı Hayat Dergisinde Dr. Cevat REFİK "Verem Mücadelesinde Preventorium ve Açık Hava Mektepleri" başlıklı yazısının girişinde; *"Bizden sonra gelecek olanlar medeniyet tarihini tetkik ederken 19. ve 20. asır insanların veremle mücadelesine herhalde ayrı bir fasıl tahsis etmek lüzumunu hissedecektir. Hakikaten zekanın ve insani gayretin en kudretli, en feyizli eserlerinden birini verem mücadelesinin bugünkü azametinde görebiliriz"* diyerek veremle mücadelenin ne kadar zorlu olduğunu gelecek nesillere bir not olarak bırakmıştır.

1910'lu yıllarda *Rickettsia prowazekii* aşısının üretimi için de çalışan Dr. Hamit OSMAN (OLCAY) tarafından yazılan ve ücretsiz olarak halka dağıtılan 1933 yılı basımı "Verem" kitabında; İstanbul'da veremden ölenlerin sayısını 10 binde 30 olarak verilmekte ve *"pirket taamülü denilen usul ile yapılan tetkikatta verem insidansının %75 nisbetini"* bulunduğunu bildirmektedir. Bu rakamlar veremin ülkemiz için ne kadar korkunç bir *"illet"* olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak diğer ülkelerde de durum farklı değildir. Aynı kitapta verem ölüm oranlarının Fransa'da 10 binde 21, Belçika'da 11, İngiltere'de 10, İsviçre'de 9 ve Almanya'da 15 olduğu bilgisi yer almaktadır. Almanya'da 1904 senesinde 100 bin kişinin veremden öldüğü ve 1 milyon kişinin verem olduğu "Verem" kitabında anlatılmaktadır. Verem savaşının büyük kahramanlarından Ord. Prof. Dr. Tevfik SAĞLAM, "Verem Savaşı" kitabında verem hastalığını, *"bütün insanlık üzerine çökmüş büyük bir bela ve musibet olarak"* tanımlamaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Ord. Prof. Dr. Tevfik SAĞLAM "Verem Savaşı Kitabı" ve ön sözü.

Prof. Dr. Barış OTLU

Mustafa Kemal ATATÜRK'ü silah arkadaşlarıyla birlikte bağımsızlık mücadelesini başlatmak için İstanbul'dan Samsun'a getiren Bandırma Vapuru, çok önemli bir görev yaparak tarihteki yerini almıştır. Bandırma Vapuru'nun yolcularından biri de Müfettişlik Sağlık Daire Başkan Yardımcısı Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey'dir. Binbaşı Refik SAYDAM, Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte milli mücadelenin temelini atıldığı Sivas ve Erzurum Kongreleri'ne katıldığı sıralarda Türkiye'de tüberküloz hastası sayısının bir milyon olduğu tahmin ediliyordu. Mustafa Kemal ATATÜRK 1 Mart 1923'te Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada bu hastalıkla mücadelenin önemini birçok kez vurgulamıştır.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 4. Yasama Yılıni Açış Konuşmalarından kesitler
Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. 1, C. 28, Sayfa. 2

*"Efendiler,
İçişleri hakkında açıklamalarımı burada tamamlayarak sağlık işlerine geçiyorum.*

Gerek yerel yönetimlerin çalışmaları gerek örnek kurumlarımızın ülkemize iyi bir şekilde dağıtılması ile Anadolu'nun her yanında eldeki imkanlar içinde önemli sağlık merkezlerinin kurulmasına çalışılacaktır. Salgın hastalıklar oranı kadar önemli ve hatta ülkemizde bunlardan daha çok ölüme neden olan sıtma, frengi ve vereme karşı da önlemler alınmasından geri durulmuyor.

Yıkıcı memleket hastalıklarından başlıcası olan vereme karşı şimdiye kadar durum ve şartlar nedeniyle uygulamaya izin ve imkân bulamadığımız önlemlere başlangıç olmak üzere İstanbul'da veremliler tedaviyi açmak ve böylece yeni ve çok gerekli bir mücadelenin ilk temel taşıını koymak düşüncesindeyiz."

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ilk Sağlık Bakanı olarak görevlendirilen Dr. Refik SAYDAM'ın 1923 yılında hazırladığı sekiz maddelik sağlık programının yedinci maddesi "Verem Sanatoryumu ve Akıl Hastanesi Sanatoryumu ve Akıl Hastanesi Açılması" olmuştur. Bununla birlikte halkı veremle mücadeleye destek olacak ve halkı bilgilendirecek derneklerin kurulmasının teşvik edilmesi kararlaştırıldı.

Türkiye'de verem hastalığına karşı ilk organize hareket, 1918 senesinde Verem Mücadelesi Osmanlı Cemiyeti'nin kurulması ile başlamıştır. Başkanlığını Dr. Besim Ömer

Paşa'nın yaptığı bu dernek, 1920 yılında İstanbul'un işgali sırasında faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra veremle mücadele için başlatılan ilk girişim, düşman işgalinden kurtarıldıktan hemen sonra 18 Şubat 1923 tarihinde "İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriye" 'sinin kurulmasıdır (Şekil 2).

Şekil 2. İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriye'sinin açılış töreni.

İstanbul Verem Savaş Derneği ilk kez 1903 yılında Dr. Kleovulos KOKOLATOS'un öncülüğünde, "Tüberküloza (Fitizi Pulmoner) Karşı Savaşım Birliği" Ligue contre la Tuberculose (Phitisie pulmonaire) de Constantinople (LCTC) adıyla kurulmuştur. Bin dokuz yüz yirmi yedide Prof. Dr. Tefvik SAĞLAM, Dr. Tefvik İsmail GÖKÇE ve arkadaşları tarafından yeniden kurulan "İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti" amacı; veremle mücadelenin önemini halka ve ülke yöneticilerine duyurmak, verem savaşı ile ilgili örnek tesisler kurmak, işletmek ve bu çalışmaların verem savaşı bakımından faydalı ve etkili olduğunu göstermek olarak açıklanmıştır. Genel olarak veremle mücadele derneklerinin amacı; halk arasında veremli hastaları tespit ederek, onları devletin ilgili tedavi müesseselerine sevk ederek tedavi imkânlarını sağlamak ve yeni bulaşmaları önlemektir. Ayrıca halk ile doğrudan temasta bulunarak halkın veremden korunmasını sağlayacak bilgilendirmeleri yapmak hedefleri arasındaydı.

Verem ile mücadelede başarı için en önemli unsurlar dispanserlerin ve sanatoryumların açılmasıydı. Bu amaçla 1923 yılında ilk Verem Savaş Dispanseri ve aynı yıl ilk özel sanatoryum Dr. Musa Kazım tarafından Büyükdada'da açılmıştır. Verem savaş dispanseri Sağlık Bakanlığı'nın isteği ve onayı sonucunda hizmete başlamıştır. Sağlık bakanlığı tarafından belirlenen veremlilerin tedavi edilebilmesi amacıyla 1 Kasım 1924 yılında elli yataklı Heybeliada Sanatoryumu Bakteriolog Ord. Dr. Server Kâmil TOKGÖZ tarafından faaliyete geçirilmiştir. Heybeliada Sanatoryumu; 2005 yılına kadar Tüberküloz hastalarının bakım ve tedavilerinin yürütülmüş olduğu ülkemizin ilk pandemi hastanesidir. Ord. Prof. Dr. Server Kâmil TOKGÖZ daha sonra kurulacak Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti'nin Kurucu Birinci Başkanlığı görevini de üstlenecektir.

Sağlık alanında nitelikli eleman yetiştirilmesi için sağlık kurslarını, tıp öğrenci yurtlarını, 1928 yılında Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Mektebi'ni ve Ankara'da veremle savaş dispanserleri kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan bu kurumlar amaçları doğrultusunda çalışmalarına hızla devam etmiş ve önemli raporlar sunarak sağlık politikalarının geliştirilmesini sağlamışlardır. Yirmi Şubat 1929 Hakimiyeti Milliye Gazetesinde, "İzmir Veremle mücadele cemiyeti senelik kongresinin yapıldığı ve idare hey'eti raporunda 1928 senesinde 1170 veremlinin cemiyetin yardımı ile tedavi edildiği, iki sene evvel inşa edilen yeni tarzdaki dispanserin borcu ödenerek bir prevantoryum yapmak için geniş bir arsa satın aldandığı zikredilmektedir" diyerek halkın veremle savaş edinimleri hakkında bilgilendirilmesi sağlanmıştır.

Yirmi bir Mart 1931 Milliyet Gazetesi'nde ise, İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti'nin Tefvik Salim Paşa Başkanlığında toplandığı ve Cemiyetin Anadolu'da şubeler açmasına karar verildiği yer almıştır. Ayrıca bu haberde cemiyet tarafından 1929 yılında açılan ve Dr. Tefvik SAĞLAM, Dr. Tefvik İsmail GÖKÇE ve Dr. Fazıl ŞERAFETTİN muayeneler yaptığı Eyüp Dispanseri ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre Eyüp Dispanseri'nde küçük bir laboratuvar açılmış ve 136 balgam, 61 idrar, 48 kan tetkik edilmiştir. Ayrıca 137 kişiye röntgen ile muayene yapılmış ve başvuran 400 hastaya ilaç sağlanmıştır. Bu veriler, ülkemizde verem mücadelesinin köşe taşlarının, verilen mücadelenin ve alınan yolun görülmesi açısından oldukça önemlidir. Veremle mücadele kongresi hakkında çıkan o yıllara ait gazete haberleri Şekil 3'te gösterilmiştir.

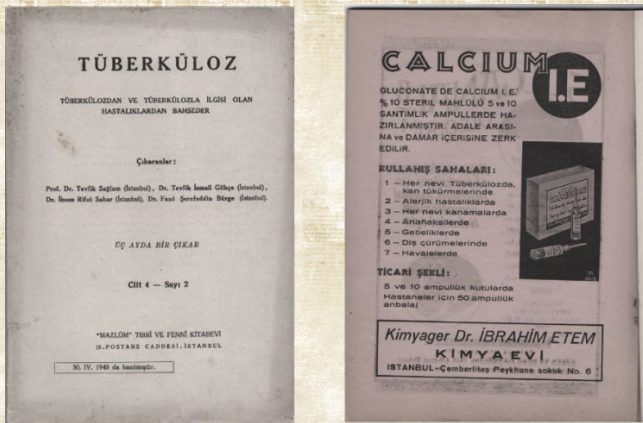
Şekil 3. Veremle mücadele kongresi hakkında çıkan o yıllara ait gazete haberleri.

Prof. Tabip Binbaşı Refik SAYDAM, yaklaşık bir yıllık hazırlıktan sonra 22 Temmuz 1931 Çarşamba günü Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti'nin kurucu başkanı (hami reis) olarak derneğin kurulduğunu açıklamıştır. Cemiyetin bu ilk yöntemi kurulunda Server Kamil (TOKGÖZ) birinci reis, Refik GÜRAN ve Hüsametdin ŞERİF onursal başkan olarak yer almışlardır. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti düzenlediği ilk kongreden itibaren barsak tüberkülozu ve akciğer tüberkülozunu ele almış ve buna yönelik toplantılar düzenlemiştir.

Aynı yıllarda verem ile ilgili halkın bilgilendirilmesi için broşürler, kitaplar, dergiler basıldığı gibi verem tanısı ve

tedavisi için de güncel bilgileri içeren kaynak kitaplar hazırlanmıştır. Bunlardan biri 1932 yılı basımı M.V. By. Bak. Ser. Aşı evi heyeti tarafından basılan "Mikrobiyoloji ve Bioterapi" kitabıdır. Bu kitap da M. Saadettin KAPLUMBAGA'nın Paratüberküloz Basili ile hazırlandığı bildirilen Firedmann Aşısı'nı tetkik ettiğini ve "tüberküloz üzerinde seyrini değiştirebilecek hiçbir müsait tesire malik olmadığını" açıklamıştır.

Tüberküloz konulu ilk bilimsel dergi Tefvik SAĞLAM, Tefvik İsmail GÖKÇE ve İhsan Rifat SABAR tarafından hazırlanan ve üç ayda bir yayınlanan Tüberküloz Dergisi'dir. Şekil 4'te Tüberküloz Dergisi 4. cilt, 2. sayfa'ya ait görseller yer almaktadır.

Şekil 4. Tüberküloz Dergisi 4. cilt, 2. sayı.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji ve Tedavi Profesörü Dr. A. Nabi KASTARLAÇOĞLU tarafından yazılan "Verem Afeti Karşısında Hali Hazır Tababetin Durumu" adlı kitapta veremin ülkemizdeki sıklığı ve yeni tedavi yöntemleri halk tarafından da anlaşılacak tarzda kaleme alınmıştır. Dr. KASTARLAÇOĞLU "verem musaplarından civar dispanserlerde az çok tedavi görenlerde yüzde 25 vefat kaydına mukabil, hiç tedavi görmeyenlerin yüzde 67'sinin öldüğü" bilgisine yer vererek tedavinin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Dr. KASTARLAÇOĞLU hiç şüphesiz ki verem mücadelesinde en öndeki kahramanlardan biridir. Öğrencilerinden Dr. Bedri NOYAN'nın kendisi için yazdığı şiir bunu gözler önüne sermektedir.

Bedri Noyan (Dr.), "Sevgili Hocalarıma Birkaç Satır Şaka"
Tıp Dünyası, Cilt 10, No. 5, 15 Mayıs 1937
Nabi Kastarlakoğlu

Hocalığım şanımdır
Talebem ki canımdır
Tüberküloz koğuşu
Benim Gülistanımdır
Bil pnömotoraksı
Esas şu: suyun rakısı
Bunu sende yaparsın
Bir şişeyle bir sakısı!

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tüm dünyada veremin etkileri daha da ağırlaşmaya başlamıştır. Bu savaşa katılmayan

ülkemizde de yaşanan ekonomik zorluklar nedeniyle verem hastası sayısında artış yaşanmıştır. Yirmi Mart 1943 Son Posta Gazetesi'nde, Tefvik SAĞLAM Başkanlığında toplanan Veremle Mücadele Cemiyeti Toplantısına yer verilerek, İstanbul'da 10.000'da verem hastası, 20 yeni dispansere ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (Şekil 5). Habere göre Eyüp Dispanseri'nde, 258'i balgam, 26'sı kan ve 98'idrar olmak üzere 382 laboratuvar testi yapılmıştır.

Şekil 5. 20 Mart 1943 Son Posta Gazetesi.

Hazırlanan kitapçık, afiş, el ilanları ile tüm ülkede topyekün bir mücadele sergilenmiştir. Kurulan her bir verem savaş derneği halka bilgilendirme için üzerine düşeni yerine getirmiştir. İstanbul'da 1948 yılında yapılan 1. Verem Konferansı'nda, dernekleri bir çatı altında toplayan ulusal bir derneğin kurulması kararlaştırılmış ve o tarihte sayısı 48 olan verem savaş derneklerinden 36'sı kurucu üye olarak Ulusal Verem Savaşı Derneği'ni kurmuştur. Bu derneğin ilk başkanı Ord. Prof. Dr. Tefvik Salim SAĞLAM olmuş, onu Prof. Dr. Nusret KARASU ve Dr. Tefvik İsmail GÖKÇE izlemiştir. Dernekler tarafından hazırlanan tüberküloz bilgilendirme afişleri Şekil 6 ve 7'de gösterilmiştir.

Şekil 6. Bilgilendirme afişleri

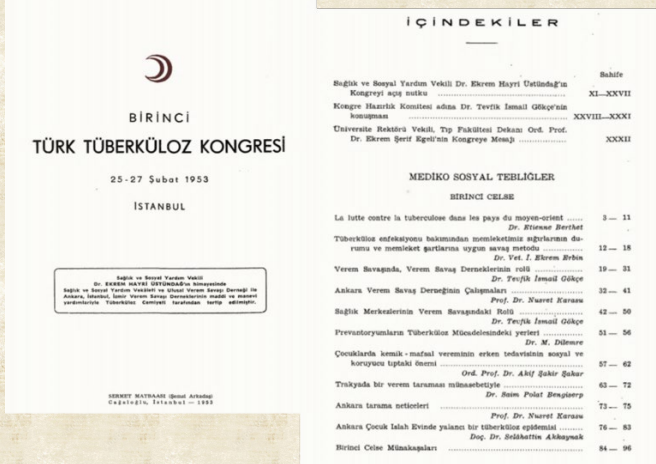
Şekil 7. Bilgilendirme afişleri

Mikrobiyoloji eğitiminde tüberkülozun tanısı için önemli başvuru kaynaklarından biri de Dr. Ziya ÖKTEM ve Dr. Ekrem Kadri UNAT tarafından 1951 tarihinde hazırlanmış ve renkli sayfaları olan “Mikrobiyoloji Pratiği” kitabıdır. Bu kitapta balgamın mikobakteriyolojik tanısı için hazırlanması, boyanması ve kültürü için gerekli tüm yöntemler ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Şekil 8’de kitaba ait görsel yer almaktadır.

Şekil 8. Mikrobiyoloji Pratiği Kitabı.

Dünyada ilk tüberküloz araştırma merkezi 1952 yılında Dünya Sağlık Örgütü iş birliği ile İstanbul’da kuruldu. Dünya Sağlık Örgütü’nün 1948 yılında kurulduğu göz önüne alındığında, bunun ne kadar önemli bir destek olduğu daha iyi anlaşılabilir. Ülkemizde bu uğurda çaba gösteren, çalışan, üreten bilim insanlarının etkisi, Türkiye’yi tüberkülozla mücadelede önde gelen ülkelerden biri haline getirmiştir. Tüberküloz tanısı ve BCG aşılama kampanyaları ilk olarak İstanbul’da, okullarda, ordu içinde ve fabrikalarda küçük çapta başlatılmış ve giderek yurt sathına yayılmıştır. Birinci Tüberküloz Kongresi 1953 Yılında 25-27 Şubat tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Şekil 9’da kongreye ait afiş gösterilmiştir.

Şekil 9. Birinci Türk Tüberküloz Kongresi’ne ait afiş.

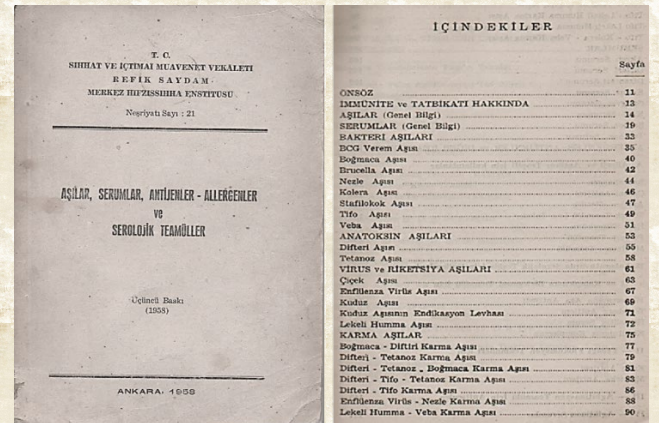
Bu çabaların bir sonucu olarak 1959 yılında “XV. International Tuberculosis Conference” Ord. Prof. Dr. Tevfik SAĞLAM başkanlığında İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Toplantıya ülkemizden bilim insanlarının yanı sıra Selman

WAKSMAN, Etienne BERNARD gibi dünyanın bakteriyoloji ve tüberküloz alanındaki en yetkin insanları katılmıştır. Şekil 10’da XV. Uluslararası Tüberküloz Kongresi logosu bulunan hatıra zarf ve vazoya ait görseller yer almaktadır.

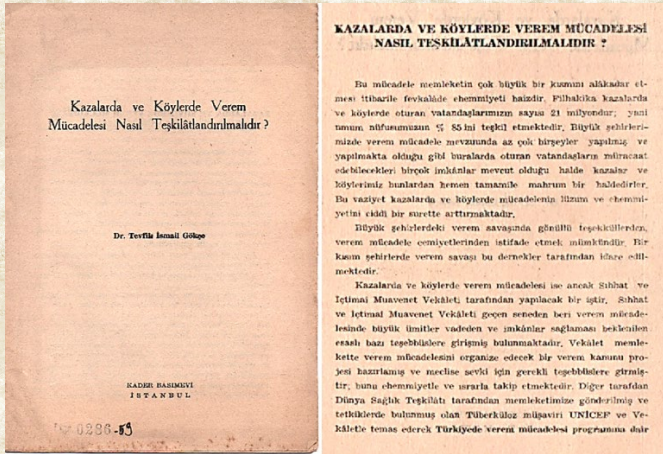
Şekil 10. XV. Uluslararası Tüberküloz Kongresi logosu bulunan hatıra zarf ve vazo.

Ülkemizin veremle olan mücadelesinde aşılama ve aşı üretimi de üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur. Bin dokuz yüz elli sekiz yılında Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü’nde BCG aşısı, cilt testleri için tüberkülin üretimi yapılabilir durumdaydı. Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Neşriyatı 21. Sayısında aşı suşunun 1926 yılında Pastör Enstitüsünden alınmış olduğu belirtilmektedir (Şekil 11).

Şekil 11. Aşılar, Serumlar, Antijenler-Allergenler ve Serolojik Teamüller. 1958 Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Neşriyatı Sayı:21.

Dr. Tevfik İsmail GÖKÇE tarafından yazılan 1959 basımı “Kazalarda ve Köylerde Verem Mücadelesi” kitabında, verem savaşının ülkemizin en küçük köy ve kasabasına kadar ulaştırıldığı anlatılmaktadır (Şekil 12). Kitabında Dr. GÖKÇE, bugünkü durumunda tam tersi olarak “*Filhakika kazalarda ve köylerde oturan vatandaşlarımızın sayısı 21 milyondur; yani umum nüfusumuzun %85’ini teşkil etmektedir*” bilgisini vermektedir. Ayrıca; “*B.C.G. kampanyası personeli memleketimizin her tarafından en ücra köşelerine kadar girmiş, oralarda çalışmış ve bu vesile ile bilhassa köylüyle çok yakından temas etmiş ve takip ettiği mükemmel taktik ile, mecburi olmayan bu aşı kampanyasına halkımızın %90 gibi görülmemiş bir nispette iştirakini sağlamıştır.*” cümleleriyle ülkemizde verem savaşının kahramanlarının hakkını teslim etmiştir.

Şekil 12. Kazalarda ve Köylerde Verem Mücadelesi. 1959. Dr. Tefik İsmail GÖKÇE, Kader Basımevi, İstanbul.

Tüm bu çabalar sonuç vermiş ve “Verem Aşı Kampanyasının” 10. Yılında 33 milyon test ve 12 milyon kişiye aşılama yapılmıştır. Şekil 13’te kampanyaya ait broşürler gösterilmiştir.

Şekil 13. Verem aşı kampanyasının 10. yıl broşürleri.

Tüm bu gelişmeleri 1962 yılında Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneğinin hazırlamış olduğu “Türkiye’de 5 Yıllık Verem Savaşı Planı”, “Verem Savaş Kanunu” ve bitmek bilmeyen, giderek güçlenen veremle mücadele çalışmaları izlemiştir. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti “Mikobakteri Çalışma Grubu” 2010 yılında Prof. Dr. Ali ALBAY başkanlığında kurulmuş ve bugüne kadar birçok toplantı, kurs, seminer, panel, konferans gerçekleştirmiştir. Halk bilgilendirme toplantıları ve farkındalık için verem konulu resim yarışmaları düzenlemiştir. Dün olduğu gibi bugün de veremle mücadele tüm hızıyla sürmektedir. Bu alana hizmet vermiş tüm bilim insanlarını, sağlık çalışanlarını, verem gönüllülerini saygıyla anıyorum.

Not: Bu yazıda kullanılan tüm yazılı materyal ve efemera Barış OTLU kişisel arşivindendir.

EDEBİ METİNLERDE TÜBERKÜLOZ

Tüberküloz edebiyatta sık işlenen hastalıkların başında gelir. 19. yüzyılda çok yaygın bir hastalık olan ve o yıllarda tedavisi de olmayan tüberküloz umutsuz âşıkların, yoksulların, hasret çekenlerin hastalığıdır. Günümüzde, yerini AIDS ve kansere bırakmıştır.

Ana konusu hastalık olan roman sayısı hem dünya edebiyatlarında hem de Türk edebiyatında oldukça azdır. Dünya edebiyatından akla ilk gelen eser Albert CAMUS'un "Veba" adlı romanı Türk edebiyatında ise Peyami SAFA'nın "Dokuzuncu Hariciye Koğuşu"dur.

Selçuk ÇIKLA, Edebiyat ve Hastalık adlı kitabında on ayrı hastalık türünü roman ve öyküler ekseninde inceler. Bu hastalıkların bir kısmı biyolojik, bir kısmı ruhi hastalıklardır. Frengi, aşk hastalığı, verem ve aşk veremi, haset, intihar deliliği, histeri, bovarizm, narsizm, serbestlik ve delilik bu kitaba konu olan başlıklardır.

Türk Edebiyatında Tüberküloz

Roman ın neden Osmanlı Dönemi edebiyatında çok yaygın olmadığını Cemil MERİÇ şu şekilde açıklamaktadır. "Divan Edebiyatı'nda roman yok. Niçin Olsun? Batının ilk romanlarından biri Alain-René LESAGE tarafından yazılmış 'Topal Şeytan'dır. Roman kahramanı evinin içini okuyucuya açar, bizi yatak odalarına sokar. Roman başlangıcından itibaren bir ifşadır. Osmanlı'nın ne yaraları vardır, ne de yaralarını teşhir etme hastalığı..." buradan da anlaşılacağı gibi roman yazımı Osmanlı döneminde Tanzimat dönemiyle başlar. Daha öncesinde roman formunda eser yoktur.

Tanzimat Dönemi romanlarında ölümün taşıyıcı hastalığı olan "tüberküloz", eserlerde o kadar sıklıkla işlenmiştir ki, romantik âşıkların birbirlerine kavuşamama temasının belirgin bir ayracı niteliği kazanmıştır. Ahmet Hamdi TANPINAR: "Devrin edebiyatı başka hastalık bilmez gibidir" demek zorunda kalmıştır.

Türk edebiyatında veremin görüldüğü ilk edebî dönem, Tanzimat Dönemi'dir. Türk edebiyatında veremin geçtiği ilk eser; Mehmet MURAT (Mizancı Murat)'ın "Turfanda mı Turfa mı?" adlı romanıdır.

Prof. Dr. J. Sedef GÖÇMEN

Mizan isimli gazeteyi çıkardığından dolayı Mizancı Murat Bey, tarih kitaplarından dolayı da Tarihçi Murat Bey adlarıyla anılan Mehmet Murat'ın tek yapıtı olan Turfanda mı, Turfa mı? isimli yapıtının Roman kahramanı, Mansur'un (Fransa'da Tıp eğitimi almış) İstanbul'a geldiği 1860'lı yılların sonundan başlayarak, 1879 'da yazmış olduğu son mektubun tarihine dek yirmi yıllık bir zaman dilimindeki olayları anlatır. 1877'de patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı'na gönüllü katılır. Savaş sırasında orduda gözlemlediği aksaklıkları, düzensizlikleri açıkça eleştirdiğinden amirlerinin hışmına uğrar; gönderildiği sürgünde hastalanır ve ölür.

Şemsettin SAMİ'nin "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat"ı Türk edebiyatındaki ilk roman denemelerinden biridir. 1872 yılında Hadika gazetesinde tefrika edilmeye başlar; bir yıl süren tefrika, üç cüz hâlinde 1873'te tamamlanır ve 1964

yılında Sedit Yüksek tarafından yeni harflerle yayımlanır. Şemsettin SAMİ'nin roman türündeki tek eseridir. Sonu ölümle biten bir aşk hikâyesi anlatılır. Romanındaki başkışilerden biri olan Fitnat da vereme yakalanır ancak Fitnat, verem sebebiyle değil de intihar ederek ölür.

Recaizade Mahmut Ekrem'in Araba Sevdası, Ahmet Mithat Efendi'nin Felatun Bey ile Râkım Efendi, Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım'ın birlikte yazdıkları Hayâl ve Hakikât, Halit Ziya UŞAKLIGİL'in Servet-i fûnun dönemi'nde yazdığı romanı "Aşk-ı Memnu"da ise konağın uşağı Beşir, konağın sahibinin kızı Nihal'e olan aşkı ve bu aşk sonucu çektiği aşk acısı sebebiyle vereme yakalanır. Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu dışındaki romanlarında da; kahramanların vereme yakalanıp öldüğü görülür. "Nemide" adlı romanındaki Nemîde, Nail'e âşık olur. Nail'in başkasına âşık olduğunu öğrenen Nemîde bu üzüntü sebebiyle veremden ölür. Yine aynı yazarın "Mai ve Siyah" romanındaki Râci de veremden ölür.

Halide Edip ADIVAR'ın "Vurun Kahpeye" adlı romanında yer alan Aliye adındaki İstanbullu genç bir öğretmenin kimsenin gitmek istemediği Anadolu topraklarında yaşadığı içler acısı bir durumu anlattığı romanıdır. Aliye'nin annesi veremlidir. Romanda Aliye şu şekilde betimlenir: "Aliye, rakik gözlü, enli omuzlu, Yemen'den Kafkas'a, Kafkas'tan Suriye'ye geçmiş ve kaybolmuş kahraman, fakat isimsiz ve talihsiz bir yüzbaşı ile dal gibi narin, zavallı ve hassas Fatihli veremli bir kadının çocuğu idi."

Nâbizâde Nazım'ın Karabibik (1890'da yayınlanan Türk edebiyatındaki ilk köy romanıdır), Abdülhak Hâmid TARHAN'ın Finten i, Reşat Nuri GÜNTEKİN'in 'Çalıkuşu' ve 'Ateş Gecesi'nin konusu içinde de tüberküloz hastalığı vardır. Peyami SAFA'nın 9. Hariciye Koğuşu, ilk baskısı 1930 yılında yapılmış otobiyografik romanıdır. Peyami SAFA'nın en fazla basılan ve beğenilen eseridir. 15 yaşında hasta bir çocuğun 1915 yılındaki başından geçen olayları anlattığı bir hatıra defteri şeklinde kaleme alınmıştır. Romanın başkışisi ve anlatıcısı olan "Hasta Çocuk"'ın isminden romanda bahsedilmez. Bilinçli olarak, romancının değil roman kahramanının gözlemlerini esas alan ilk Türk romanıdır. Romanın kahramanı olan 15 yaşındaki genç, dizindeki kemik

tüberkülozu hastalığı nedeniyle 9. Hariciye Koğuşu'na yatar. Gördüğü tedavi sonucu bacağı kesilmekten kurtulur.

Yukarıda örneklerle açıklandığı üzere, Verem, Tanzimat Dönemi romanlarında karşılaşılan en yaygın hastalıktır. Servet-i fûnun Dönemi'nde de sıklıkla işlenen temalar arasındadır.

Türk edebiyatında tüberkülozun romanlardaki hâkimiyeti Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında da devam eder. Ahmet Hamdi TANPINAR'ın "Huzur"adlı romanında yer alan romanın başkışilerinden biri olan Suat tüberküloza yakalanır. Tanpınar'ın "Aydaki Kadın"adlı eserindeki Marie adlı kadın karakterin tasvirinde de tüberkülozla karşılaşılır. Kemâl TÂHIR'in ölümünden sonra yayımlanan romanı "Karılar Koğuşu"nda Malatya Cezaevindeki anılarını, İkinci Dünya Savaşı yıllarının Türkiye'sini anlatmak için kullanır. Bu romanda tüberküloza yakalanma sebebi olarak karşımıza Tanzimat ve Servet-i fûnun dönemi'nde tüberküloza yakalanmaya sebep olarak gösterilen aşk acısı çıkar. Sabahattin ALI'nin "İçimizdeki Şeytan" adlı romanı birbirini severek evlenen, hayata bakış tarzları ve kişilikleri farklı olan iki gencin anlaşılamayarak ayrılmasını konu edinen romanıdır. Sabahattin ALI'nin bu eserinde tüberküloza yakalanma sebebi olarak okuyucunun karşısına fakirlik ve bunun doğal sonucu olarak açlık çıkar. Oğuz ATAY'ın "Tutunamayanlar" adlı romanında tüberküloz ana olaya etki etmeyen bir şekilde karşımıza çıkar. Oğuz ATAY'ın "Tutunamayanlar" adlı romanında da tüberkülozun sebebi olarak fakirlik gösterilmektedir. Ayşe KULİN'in Cumhuriyet tarihinin ilk kadın seramik sanatçısı olan Füreya KORAL'ın hayat hikâyesini anlattığı "Füreya"adlı romanında verem ana olay şeklinde karşımıza çıkar. Ana kahraman Füreya tüberküloza yakalanır ve uzun bir tedavi süreci sonunda sağlığına kavuşur. Orhan PAMUK'un mekân olarak Kars'ı seçtiği Türkiye'nin siyasî ve sosyal hayatını çizdiği Nobel Edebiyat Ödülü'nü almasını sağlayan "Kar" adlı romanında tüberkülozlu bir kadın karakter okuyucunun karşısına çıkar.

Tüberküloz Olanlar Yazarlarımız- Şairlerimiz

Peyami SAFA, küçük yaşlarda babasını kaybedince annesi ve ağabeyi ile zor şartlar altında yaşamıştır. Yazarın sağ kolunda

BİR HASTALIKTAN SONRA I Bir hastalıktan sonra, Mektup yazdım eşe dosta - ladele taahhütlü - Ve yıldırım telgraf çektim yâre - Cevaplı - Neler olmuş Rabbim, neler. Ben tüberkülozdan yatarken, hastanede Dostlar unutmuş adımlar, Yâr kocaya gitmiş... II Bir hastalıktan sonra, İş başı yaptım. Patron değişmiş, Sarışın daktilo Fahrünnisa Bir haftalık lohusa yataktaki Olan biten bu fabrikada Şimdi ben Üçüncü vardiya çalışıyorum Olga ile beraber. III Ve dünyamız Rabbim Bir hastalıktan sonra Eskisi gibi değil. (Amaç Dergisi) Rüştü Onur (1920 - 1942)	KAN Önce öksürürdüm Öksürürdüm hafiften, Derken ağzımdan kan geldi Bir ikindi üstü durup dururken Meseleyi o saat anladım Anladım ama, iş isten geçmiş ola Şöyle bir etrafıma baktım, Baktım ki yaşamak güzeldi hâlâ Meselâ gökyüzü, Maviydi alabildiğine İnsanlar dalıp gitmişti Kendi âlemine. Muzaffer Tayyip Uslu (1922- 1946)
--	--

kemik tüberkülozu hastalığı baş gösterir. O yıllarda içinde bulunduğu durumu otobiyografik romanı Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'nda işlemiştir. Karabibik'in yazarı, Nabizade Nazım da kemik tüberkülozu tanısı ile Haydarpasha Hastanesinde tedavi görmüş ve 31 yaşında tüberkülozdan ölmüştür. Yazar Mahmut YESARİ 1945 günü Yakacık Sanatoryumu'nda vefat etmiştir. Şair Rüştü ONUR 22 yaşında ve şair Muzaffer Tayyip USLU 24 yaşında tüberkülozdan öldüler. Her iki şair in Zonguldak'ta Lise edebiyat öğretmenleri Behçet NECATİGİL de 1930 lu yıllarda Kastamonu da lise eğitimi sırasında vereme yakalanmıştır. Rıfat İLGAZ ve Cahit Sıtkı TARANCI da tüberküloz olan yazarlarımızdandır.

Dünya Edebiyatında Tüberküloz

Tüberküloz, Charles DICKENS'in 1848 tarihli Dombey ve Oğlu, Elizabeth GASKELL'in 1855 North and South, Mrs. Humphry WARD'ın 1900 Eleanor'u gibi çeşitli Viktorya dönemi İngiliz romanlarında da yer alır. Victor HUGO tüberküloz temasını defalarca kullanmıştır. Hugo nun 1831 tarihli Notre-Dame de Paris romanında kamburun omurga deformitesinin olası nedeni tüberkülozdur. V. HUGO 'nun Sefiller romanının karakteri (Les Misérables-1862)'de Fantine hastalanır ve

sonunda veremden ölür.19. yüzyıl Rus edebiyatında tüberkülozlu karakterler sıklıkla kullanılmıştır. Fyodor DOSTOYEVSKI'nin eserlerinde; Suç ve Ceza da Katerina Ivanovna, Cinler 'de Kirillov,

Budala (The Idiot) da Ippolit ve Marie veremli ve nihilist roman karakterlerdir. Thomas MANN "Sihirli Dağ" yada "Büyülü dağ" adlı eserini 1925 yılında yazmıştır. Bu eser 1929 yılında Nobel edebiyat ödülünü almıştır. Roman sanatoryumda geçen, başkarakter Hans tüberkülozdur.

Opera ve Sinemada Tüberküloz

Puccini'nin "La bohème" operasındaki Mimì de dahil olmak üzere birçok büyük operada kadın kahramanların tüberkülozdan trajik bir şekilde ölmesi temasını kullanmıştır. Jacques OFFENBACH'ın "The Tales of Hoffmann" operasında Antonia tüberküloz hastasıdır. Giuseppe VERDI'nin "La Traviata"sı ile Alexandre DUMAS fils in 1848 tarihli romanı "Kamelyalı Kadın" (La Dame aux Camélias), olay örgüsüne bakıldığında kadın karakterlerinin yazgıları açısından birbirine benzerdir. Roman karakteri Marguerite Gautier, operada Violetta Valéry adını alan veremli bir karakterdir. Ölüm nedeni, 19. yüzyıl edebiyatında ve operasında, özellikle günahkar kadınlara, günahlara kefarete uygun görülen, en popüler ve romantik hastalık olan tüberkülozdur. Olay kurgusu açısından "La Traviata", "Kamelyalı Kadın" eserlerine benzeyen 2001 yapımı Moulin Rouge (Kırmızı değirmen) filmindeki Satine karakteri de 23 yaşında tüberkülozdan ölmüştür.

Leo MCCAREY'nin kaleme aldığı başrollerinde Bing CROSBY

ve Ingrid BERGMAN'ın rol aldığı 1945 yılı yapımı "The Bells of St. Mary", filminde Ingrid BERGMAN tüberkülozlu rahibeyi canlandırmaktadır. "The Constant Gardener" İngiliz yazar John LE CARRE'nin 2001 tarihli romanından sinemaya uyarlanan, Fernando MEIRELLES tarafından yönetilen 2005 yılı İngiliz-Alman ortak yapımı filmin konusuda etik dışı olarak Afrika da insanlar üzerinde denenen tüberkoloz ilaçlarıdır. Hatta deneylerin yapılabilmesi için çoklu ilaç direnci bulunan tüberküloz vakaları gerekmektedir.

Tüberküloz ayrıca animasyon ve manga (Japonyada animasyon sanatına verilen isim) da da görülür.

Yazar ve illüstratör Osamu TEZUKA'nın erken dönem manga çalışmasına Tüberküloz adı verilir. Bir çocuğun vücudundaki

hastalıkla savaşmak için mikroskopik ölçeğe küçülen bir oğlan ve amcasının hikayesini anlatmaktadır.

Dünya Edebiyatında Tüberküloz Olanlar

Fransız yazar Moliere, 1673'te yazdığı "Hastalık Hastası" isimli oyunun dördüncü temsilinde birden kan kusmaya başlamış ve birkaç saat içinde veremden ölmüştür.

Yukarıda isimleri geçenler dışında; Şairler John KEATS, Percy Bysshe SHELLEY ve Edgar Allan POE, Besteci Frédéric CHOPIN, Roman yazarı Katherine MANSFIELD, Brontë ailesi, Fyodor DOSTOEVSKY, Thomas MANN, W. Somerset MAUGHAM ve Robert Louis STEVENSON ile sanatçılar, Jean-Antoine WATTEAU, Elizabeth SIDDAL, Marie BASHKIRTSEFF, Aubrey BEARDSLEY hastalığa yakalanmış ünlülerdir.

Resim Sanatında Tüberküloz

Aşağıdaki eserlerinden alıntılar yaptığım; Claude MONET'in karısı, Edvard MUNCH'ın kendisi annesi, kız kardeşi Sophie tüberkülozdu, bu nedenle E. Munch birçok kez hasta temasını resimlerinde konu etmiş bir sanatçıdır. Alice NEEL ve Amedeo MODIGLIANI de tüberkülozdu.

Samuel George MORTON tarafından 1834 yayımlanmış olan "Illustrations of pulmonary consumption, its anatomical characters, causes, symptoms and treatment" eserinde tüberkülozlu organların makroskopik olarak görünümünün ve tüberkülozlu bir kişinin resmedildiği elle çizilmiş resimlerden bahsetmemek olmazdı, aşağıda bu kitaptan alıntıladığım sanat harikası çizimlerden birkaç örnek görülmektedir. Bu kitap aynı zamanda tüberkülozu klinik özellikleri ile elen alan bir eser olması açısından da önemlidir

Claude Monet, Camille
Monet Ölüm Döşğinde,
1879,
Orsay Museum, Paris,
France

The Sick Child - Edvard
Munch painting
The Sick Child, 1885–1886.
The original
version. Nasjonalgalleriet,
Oslo.

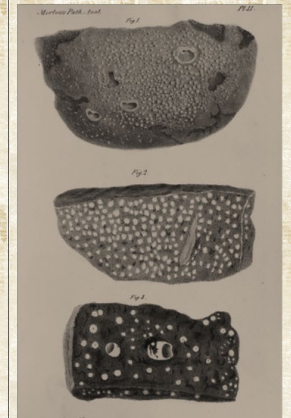
Death in the sick room-
Edvard Munch painting
The Munch Museum, Oslo

Alice Neel, 1940 yılında
yaptığı tablosunda "T.B.
Harlem", New York'ta bir
verem koğuşı tasvir
etmiştir
Alice Neel, *T.B. Harlem*, 1940; Oil on
canvas, 30 x 30 in., National Museum of
Women in the Arts, Gift of Wallace and
Wilhelmina Holladay; © The Estate of
Alice Neel/Courtesy of David Zwirner, New
York

Amedeo Modigliani kendi
portresini 1919
yılında Paris,
France resmetmiştir.
Eser, Museo de Arte de Sao Paulo
(MASP), Sao Paulo, Brazil dir.

<https://digirepo.nlm.nih.gov/ext/mhl/65441300R/PDF/65441300R.pdf>

Müzik Olmadan Olmaz

Tüberküloz, Amerikan blues müziğinde de karşımıza çıkmaktadır. Country müzik şarkıcısı Jimmie RODGERS (1897–1933), 1931'de San Antonio, Teksas'ta kaydettiği "T.B. Blues" (Raymond E. Hall ile birlikte yazılan) şarkısında tüberküloz hastalığının sıkıntılarını anlatmaktadır. Ayrıca Whippin' That Old T.B.'yi kaydettiği 1932'de, New York şehrinde kayıt seansından günler sonra tüberkülozdan vefat etmiştir. Van MORRISON'ın "T.B. Sheets" şarkısında da tema tüberkülozdur.

Bu yazı ile Türkiye ve dünya edebiyatında / sanatında eserlerine tüberkülozu konu edenlerle, kendileri tüberküloza yakalanmış olan eser sahiplerini konu ettik. Edebiyata/ sanata iz bırakan kişileri anmış olduk. "Edebi metinlerde Tüberküloz" başlığı ile sanat dünyasında kısa bir gezinti yapmış olduk. Tüberküloz olan ya da metinlerinde

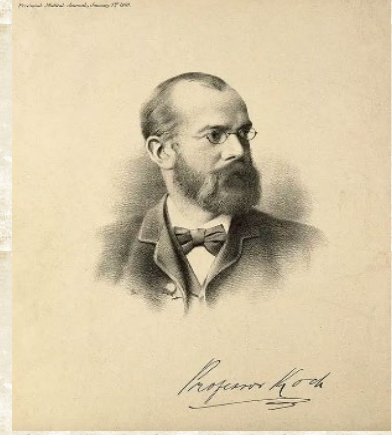
tüberkülozdan bahsetmiş olan tüm sanatçıları ele almamız mümkün değildir. Eksiklerimiz mutlaka vardır. Af ola.

Bu metni niçin yazdım

Robert KOCH, 24 Mart 1882 de basili tanımlamıştır Dünya Sağlık Örgütü önerisi ile, 1996 yılından beri 24 Mart tarihi ‘ Dünya Tüberküloz Günü’ ilan edilmiştir .

Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Mikobakteri Çalışma Grubundan 24. Mart 2023 de Dünya Tüberküloz Gününde, “*Edebi metinlerde Tüberküloz*” başlığı ile bir sunum hazırlanmam istenmişti, bu yazı o tarihteki sunum metnine sadık kalınarak hazırlanmıştır.

Cumhuriyetimizin 100. yılına armağan olsun!

Koch, 24 Mart 1882'de Berlin Fizyoloji Enstitüsü'nde, tüberküloz patojeninin keşfini duyurdu - "Tüberküloz Etiyolojisi" konulu konferansı ile bir gecede dünyaca ünlü oldu.

KAYNAKÇALAR

VATAN İÇİN YAŞANMIŞ BİR ÖMÜR; ORD. PROF.DR. TEVFİK SALİM SAĞLAM

1. BAŞUSTAOĞLU, Ahmet, Bir nefes Sıhhat; Tevfik Sağlam'ın Yaşamı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
2. ERHAN ŞENTÜRK, Selva, Hemşirelik Tarihi, Nobel Tıp Kitapevi, İstanbul, 2011.
3. KÜLEY, Müfide, Prof.Dr.Sağlam'ın Haydarpaşa Numune Hastanesi'ndeki Çalışmaları, Tevfik İsmail Gökçe, Neşati Üster, Tevfik Sağlam (ed.), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1968.
4. NOYAN, Abdülkadir, Merhum Ord.Prof.Dr. Tevfik Sağlam için, Tevfik İsmail Gökçe, Neşati Üster, Tevfik Sağlam (ed.), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1968.
5. NOYAN, Abdülkadir, Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1956.
6. ÖZDEMİR, Hikmet, Salgın Hastalıklardan Ölüm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
7. SAĞLAM, Tevfik, Büyük Harp'te 3'üncü Ordu'da Sıhhi Hizmet, Askeri Matbaa, İstanbul, 1941.
8. SAĞLAM, Tevfik, Nasıl Okudum?, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş., İstanbul, 1962.
9. SAĞLAM, Tevfik, Türk Tıp Dilinin İnkişafı Hakkında, Askeri Sıhhiye Mecmuası, İstanbul, 1939.
10. BAŞUSTAOĞLU, Ahmet Celal, EROĞLU, Cengiz, KAYA, Harun, KARAKUŞ, Eemre, ATAÇ, Adnan, "Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında Türk Ordusunun Mikrobiyolojik Etkenlere Bağlı Kayıpları", 35.Türk Mikrobiyoloji Kongresi (sözel sunum), Kuşadası, 2012.

REFİK SAYDAMIN HAYATI

1. <https://www.healthline.com/health/top-10-deadliest-diseases#tb> (Erişim tarihi 29.11.2023)
2. Cambau E, Drancourt M. Steps towards the discovery of Mycobacterium tuberculosis by Robert Koch, 1882. Clin Microbiol Infect. 2014 Mar;20(3):196-201.doi: 10.1111/1469-0691.12555.
3. https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam (Erişim tarihi 04.12.2023).
4. <https://www.scribd.com/doc/6687527/REFIK-SAYDAM%7C%4B0brahim> (Erişim tarihi 08.12.2023).
5. Aksakal Hİ. Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2017;27(1): 219-31
6. Tevetoğlu F. Atatürk'le Samsuna Çıkanlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 223.
7. İsmail Arar - Uluğ İğdemir - Sami N. Özerdim, Türkiye Ansiklopedisi, 1923-1973, S. 4, İstanbul, 1974, s. 198.
8. Kocatürk U. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938, S. 49, Ankara, 1988, s. 90.
9. Hacıömeroğlu M. İ. Bırakanlar Dr. Refik Saydam. Farmakolog (özel sayı) cilt 12, 1942.
10. Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına, Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982, s. 13.
11. <https://www.dralicoskun.com/2020/10/23/refik-saydam-doktor-saglik-bakani-milli-egitim-bakani-maliye-bakani-ic-isleri-bakani-ve-basbakan/> (Erişim tarihi 08.12.2023).
12. Çakmak F. Cumhuriyet Türkiye'sinin Sağlık Politikası ve Uygulamaları (1923-1973). Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi, 2023; Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye: 324-53.
13. https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam_H%4B1fz%4B1ss%4B1hha_Merkezi_Ba%5C9Fkanl%C4%B1%4B9F%4B1 (Erişim tarihi 08.12.2023).
14. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1593.pdf> (Erişim tarihi 08.12.2023).
15. https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam#/media/Dosya:Refik_Saydam.jpg (Erişim tarihi 04.12.2023).

16. <https://www.trthaber.com/haber/guncel/sivas-kongresinin-101-yili-kutlaniliyor-sivas-kongresinin-onemi-nedir-513840.html> (Erişim tarihi 04.12.2023).

HER EĞİTİMLİ KADINININ BU CUMHURİYETE BORCU VAR

<https://istanbullepra.saglik.gov.tr/TR-97/tarihcemiz.html>

<http://hastane.ankara.edu.tr/2021/01/25/lepra-cuzam-hastaligi/>

<https://www.gazeteduvar.com.tr/saglik/2020/01/25/cuzzamlilara-adanmis-bir-hayat-turkan-saylan>

Akın GG, Gümüş F. Türkan Saylan Lepa Anı Evi Projesi. Unimuseum, 2(1), 21-27.

Köslü A. Dr. Mustafa Sütlaş'ın Cüzzam Hikayesi; "Düş Kurmadan Dünya Dönüşmez". Turk J Dermatol 2015;9:110-112.

TÜRKİYE'DE VEREM SAVAŞI

1. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Türkiye'de Verem Savaşı 2020 Raporu. Yayın No:1205. Ankara 2021.
2. Hayat dergisi 1929;5(128):469-474. Ankara
3. Hamit Osman. 1. Sayı. Verem: Ankara Köyhocası Matbaası; 1933.
4. Tevfik Sağlam. 4. Sayı. Verem Savaşı: Maarif Matbaası; 1944.
5. Léa Delmaire. Health policies and tuberculosis control: The case of Republican Turkey (twentieth century), Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe: online, 2023. Available from: <https://ehne.fr/en/node/21396>.
6. Ahmet Coşkun. Tekin Yılları Arasında Türkiye'de Veremle Mücadele Faaliyetleri. Journal of Universal History Studies 2018;1(1):1-21.
7. Fatih Tuğluoğlu. Cumhuriyetin ilk döneminde verem mücadelesi ve propaganda faaliyetleri. İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi 2011;7.
8. Şeref Etker. İstanbul'un İlk Verem Savaşımı Derneği: Ligue contre la Tuberculose (Phtisie pulmonaire) de Constantinople. Osmanlı Bilimi Araştırmaları 2020; 21(2):225-247.
9. ivsd.org [Internet]. İstanbul Verem Savaş Derneği. Available from: <https://ivsd.org.tr/About/Index>.
10. verem.org [Internet]. Türkiye Ulusal Verem Savaş Dernekleri Federasyonu. Available from: <https://www.verem.org.tr/haberler/ulkemizde-veremle-savas-calismalari-1918-yilinda-prof-dr-besim-omer-akalin-pasa-nin-veremle-mucadele-osmanli-cemiyeti-ni-kurmasiyla-baslamistir>

EDEBİ METİNLER

1. Kalkan.M.S 19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Verem Hastalığı. T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi. İstanbul 2017
2. Selçuk Çıkla. Edebiyat ve Hastalık. Kapı Yayınları. 320 Sayfa. 2016
3. <https://www.kitaphaber.com.tr/kotulugun-dogasi-mi-hastaligin-edebiyati-mi-k4173.html>
4. Yavuz Selim Uğurlu. Türk Romanında Verem Üzerine Bir İnceleme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 15. 2020
5. <https://ivekakatemi.org/blog/verem-ve-sanat/>
6. <https://www.thecollector.com/tuberculosis-art/>
7. Özgür C. Kamelyalı Kadın Romanının ve La Traviata Operasının Olay Örgüsü Bağlamında Kadın Karakterlerinin Yazgılarının Karşılaştırılması. The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 80, Summer, p. 341-351 2020 <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43506>

8. <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cultural-depictions-of-tuberculosis>
9. <https://blog.sciencemuseum.org.uk/tuberculosis-a-fashionable-disease/>
10. <https://tezukaosamu.net/en/manga/105.html>
11. Illustrations of pulmonary consumption, its anatomical characters, causes, symptoms and treatment. With twelve plates, drawn and coloured from nature / By Samuel George Morton. Morton, Samuel George, 1799-1851
12. [T.B. Blues by Jimmie Rodgers \(1931\) - YouTube](#)
13. [Whippin' That Old TB — Yandex video arama](#)
14. [Van Morrison - TB Sheets. - YouTube](#)
15. https://www.rki.de/EN/Content/Institute/History/rk_node_en.html

MİKOBAKTERİ GAZETESİ

Editörler

Prof. Dr. Gönül ASLAN

Prof. Dr. J. Sedef GÖÇMEN

Prof. Dr. Nuri ÖZKÜTÜK

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Işın AKYAR

Mik. Uzm. Ahmet ARSLANTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Taylan BOZOK

Doç. Dr. Yeliz Tanrıverdi ÇAYCI

Dr. Öğr. Üyesi Burcu GÜRER GİRAY

Prof. Dr. Tekin KARSLIGİL

Dr. Öğr. Üyesi M. Begüm KAYAR

Prof. Dr. Banu SANCAK

Prof. Dr. Hülya ŞİMŞEK